

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra společenských věd

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Jan Zdařil

ROZPAD SSSR A JEHO DŮSLEDKY

Vedoucí práce: Mgr. David Hampl, Ph.D.

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a užil jen uvedených pramenů a literatury.

V Tovéři dne 21. 6. 2012

.....

Děkuji Mgr. Davidu Hamplovi, PhD., za odborné vedení diplomové práce, poskytování rad a velmi vstřícný přístup.

Obsah

ÚVOD.....	-6-
1 POLITICKÝ SYSTÉM SSSR.....	-8-
1.1 Teorie totalitarismu a jeho vymezení.....	-8-
1.2 Znaký totalitního systému.....	-9-
1.3 Původ totalitarismu.....	-12-
2 POLITICKO GEOGRAFICKÁ CHARAKTERISTIKA.....	-14-
2.1 Územní dědictví Ruské říše.....	-14-
2.2 Vývoj RSFSR.....	-15-
2.3 Vývoj na Ukrajině.....	-16-
2.4 Vývoj v Bělorusku.....	-17-
2.5 Pobaltské státy.....	-19-
2.6 Vývoj na Kavkazu.....	-21-
2.7 Moldavská SSR.....	-21-
3 HISTORICKÉ SOUVISLOSTI.....	-22-
3.1 Teoretická východiska.....	-22-
3.2 Vývoj do vzniku SSSR.....	-24-
3.3 Vývoj politického systému v SSSR.....	-26-
4 POLITICKÝ VÝVOJ V SSSR V 2. POL. 20. STOLETÍ.....	-29-
4.1 Závěrečné období Stalinovy vlády.....	-29-
4.2 Mocenský boj.....	-30-
4.3 N. S. Chruščov.....	-31-
4.4 L. I. Brežněv.....	-33-
4.5 Andropovovy reformy.....	-34-
4.6 K. V. Černěnko.....	-35-
4.7 Gorbačovova glasnost' a perestrojka.....	-35-

5 ETNICKÉ KONFLIKTY.....	-38-
5.1 Vymezení teoretických pojmů.....	-38-
5.2 Příčiny národnostních konfliktů na území SSSR.....	-39-
5.3 Etnické nepokoje na území SSSR.....	-43-
5.4 Etnické konflikty po rozpadu SSSR.....	-48-
6 ROZPAD SSSR.....	-54-
6.1 První fáze přestavby.....	-54-
6.2 Druhá fáze přestavby.....	-56-
6.3 Zahraniční politika N. S. Gorbačova.....	-58-
6.4 Rozpad SSSR a “srpnový puč”.....	-59-
7 VZNIK RUSKÉ FEDERACE.....	-64-
7.1 Období mezi lety 1991 – 1993.....	-64-
7.2 Události roku 1993.....	-65-
8 PEDAGOGICKÁ APLIKACE.....	-67-
8.1 Řazení k RVP.....	-67-
8.2 Mezipředmětové vazby.....	-69-
8.3 Projekt Železná opona.....	-70-
8.4 Materiály k výuce tématu SSSR.....	-72-
ZÁVĚR.....	-74-
LITERATURA A PRAMENY.....	-75-
ELEKTRONICKÉ ZDROJE.....	-79-
PŘÍLOHY.....	-82-
ANOTACE.....	-91-

Úvod

Cílem diplomové práce je charakterizovat rozpad SSSR s jeho příčinami a důsledky. Cílem je také uvést možné využití této problematiky pro pedagogické účely. Pro dosažení těchto cílů je nezbytné se věnovat také historickým aspektům celé problematiky. Použité metody jsou převážně komparativního charakteru. Je zde uplatněna diachronní komparace, která sleduje proměnu politického systému v průběhu času. Dále zde můžeme nalézt komparaci analogických (historických) situací, jakožto periodizaci sledovaných jevů.

Práce se tedy mimo jiné věnuje vzniku SSSR, politickému systému SSSR, etnickým konfliktům na území SSSR a také vzniku nástupnického státu, Ruské federaci. V práci je také dán prostor pedagogické aplikaci tohoto tématu.

Práce bude členěna do osmi kapitol. První kapitola bude věnována vymezení základních pojmů, souvisejících s politickým systémem SSSR. Bude zde dán prostor termínu totalitarismus, kdy bude vymezena jeho teorie, znaky a původ. Druhá kapitola bude zaměřena na politicko geografickou charakteristiku území SSSR. Zde se bude práce věnovat vývoji v jednotlivých oblastech SSSR. Bude zde zachycen jak vývoj v samotné RSFSR, tak v ostatních republikách jako je Ukrajina, Bělorusko, oblast Pobaltí a Kavkazu. Třetí kapitola se věnuje vývoji politického systému chronologicky od období před vznikem SSSR až do jeho rozpadu. V čtvrté kapitole bude dán prostor politickému vývoji v 2. polovině 20. století. Kapitola je rozdělena podle účinkování jednotlivých generálních tajemníků KSSS. Pátá kapitola bude věnována fenoménu etnických konfliktů na území SSSR. V šesté kapitole bude dán prostor na interpretaci konkrétních příčin a průběhu rozpadu SSSR. Sedmá kapitola se bude věnovat vzniku nástupnického státu SSSR, Ruské federaci. V závěrečné, osmé kapitole, bude věnován prostor pedagogické interpretaci tématu SSSR. Bude zde mimo jiné zohledněno ražení k příslušnému RVP. Dále bude kladen důraz na vytváření klíčových kompetencí a tvorbu mezipředmětových vazeb. Budou zde také přiloženy materiály k výukové hodině na dané téma.

Reflexi fenoménu existence a rozpadu můžeme poměrně dobře najít v českém prostředí. Zcela jistě je tento fakt způsoben geografickou blízkostí a také společnou historií, kdy bylo Československo převážně v 2. polovině 20. století ve sféře vlivu SSSR. Využita byla

především literatura vydaná po roce 1989. Publikací, ve které jsou zachyceny dějiny SSSR je kniha *Dějiny Ruska* od Milana Švankmajera a kolektivu, neméně užitečnou publikací je *Komunistický experiment v Rusku 1917 – 1991* od Václava Vebera a na závěr bych zmínil práci nazvanou *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku* od Václava Kotyka. V otázce národů a etnických konfliktů můžeme zmínit knihu *Rusko a národy* od Vojtěcha Zajacovského a neméně kvalitní publikací je kniha autorů Tomáše Šmída a Vladimíra Vaňury, *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. Z elektronických zdrojů bych zmínil portál *Moderní dějiny*, který se věnuje vzdělávání učitelů a studentů v oblasti moderních světových dějin.

1 Politický systém SSSR

Tato kapitola je zaměřena na vysvětlení základních pojmů, které souvisí s politickým systémem SSSR. Je zde kladen důraz zejména na problematiku totalitarismu. Pozornost bude zaměřena na jeho vymezení pojmu totalitarismus, vymezení znaků totalitního režimu a původu totalitarismu. Vymezení těchto základních pojmů je velmi důležité pro správné pochopení celé problematiky.

1.1 Teorie totalitarismu a jeho vymezení

Termín totalitarismus je třeba v první řadě odlišovat od termínu totalitní režim. Totalitarismus je pouze ideou, vzorcem uspořádání společnosti, který je do jisté míry, nikdy ne však úplně naplněn v konkrétních totalitních režimech.¹

Podle míry naplnění ideje totalitarismu je možno ještě odlišovat totalitní režimy od režimů autoritářských a různých diktatur. Totalitní režim usiluje o likvidaci všech podsystémů ve společnosti vyjma vlastních, ostatní nedemokratické režimy se spokojí s jejich pouhým vytlačáním na okraj společnosti.

Stejně jako je třeba činit rozdíl mezi totalitarismem jako archetypem a totalitním režimem jako pokusem o jeho naplnění, je třeba odlišovat totalitarismus a totalitu. Totalita je filozofickou kategorií, která však není užívána pouze filozofy a ideology obhajujícími totalitní režimy. Nalzáme ji u I. Kanta, G. Hegela a dalších. Konkrétní naplnění této filozofické kategorie je u jednotlivých autorů odlišné,² vždy se však jedná o jistou formu přístupu ke skutečnosti.

Výrazným tématem se v rámci studia totalitarismu stal jeho vztah k racionalitě a autonomii jednání jednotlivce. Totalitarismus se jako vzor uspořádání společnosti totiž může

¹ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií: empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. s. 239.

² BERK-SCHLOSSER D., STAMMEN, T.: *Úvod do politické vědy*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 2000. s. 74 – 77.

jevit ve více ohledech naprosto racionálním, tedy i z pohledu moderní společnosti, která si na své racionalitě vždy zakládala, jako žádoucí.

Totalitarismus tedy nepostrádá racionalitu, co ale zcela postrádá, je autonomie jednání jednotlivce. Ta se v něm vytrácí. Totalitarismus tedy mimo jiné charakterizuje představa o jednom univerzálním způsobu života, vhodném pro všechny členy společnosti.³ Ideálem totalitarismu je nivelizovaný, zaměnitelný jednatel, ve všech ohledech poddajný vůči vnější moci, poslušný vykonavatel rozkazů. Vytrácí se v něm úcta k osobnosti a respektování osobní svobody.

Pokud však jde přímo o jasnou definici totalitarismu, je třeba se přiklonit k názoru, že totalitarismus není dodnes jasně a zřetelně definován a vymezen.⁴ Užívání tohoto termínu vyplývá z ideologického přesvědčení autora, z jeho politické orientace. Hodnotící kritéria jsou často nejasná a subjektivní.⁵ Také pokusy postavit proti sobě totalitní a právní stát v praxi ztroskotávají.

1.2 Znaky totalitního systému

Ačkoliv byla termínem totalitní systém označována nejprve pouze vláda Mussoliniho fašistů v Itálii, a to přímo jimi samotnými,⁶ později začal být tento pojem používán v politické vědě i v souvislosti s politickým systémem Sovětského svazu a nacistického Německa.

V období po druhé světové válce začalo být tohoto termínu nadužíváno, takže se vytrácel jeho původní smysl. I z tohoto důvodu je třeba uvést základní znaky totalitního systému, ovšem s tím, že shoda v jejich výčtu není u všech autorů věnujících se této tematice naprostá. V totalitních systémech tedy obvykle, nicméně však ne nutně, nalézáme přítomny

³ SWIFT, Adam. *Politická filozofie: základní otázky moderní politologie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. s. 90.

⁴ SKŘEJPKOVÁ, Petra a SOUKUP, Ladislav. *Nedemokratické právní systémy ve vybraných státech Evropy první poloviny 20. století: příspěvek k aplikaci "Principů" E.F. Smidaka*. Vyd. 1. [Praha]: Havlíček BraiTeam, 2011. s. 17.

⁵ Koncepce snažící se o definici totalitarismu, a to dokonce i takových „klasiků“ literatury o totalitarismu, jako je H. Arendtová, nejsou dnes jednoznačně hodnoceny, viz SKŘEJPKOVÁ, P.; SOUKUP, L., *Nedemokratické právní systémy ve vybraných státech Evropy první poloviny 20. století*, s. 18

⁶ ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií: empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. s. 227.

tyto znaky:

- 1) oficiální státní ideologie, alespoň navenek přijímaná a akceptovaná všemi občany;
- 2) existence jediné politické strany, nadřazené nebo výrazně propojené se státní byrokracií;
- 3) monopolizace kontroly ozbrojených sil politickou stranou nebo jí podřízenou byrokracií;
- 4) existence systému kontroly společnosti užívajícího metody zastrašování vůči vlastnímu obyvatelstvu;
- 5) existence centrálně plánované ekonomiky;
- 6) existence kontroly nad hromadnými sdělovacími prostředky;
- 7) existence kontroly nad činností masových společenských organizací.

V souhrnu je tedy možno konstatovat, že totalitní systém usiluje o co nejširší, všezahrnující kontrolu společnosti. Realizace takové kontroly se stala uskutečnitelnou jednak zneužitím výsledků pokroku vědy a techniky, jednak přechodem od tradiční k moderní společnosti.

Jediná oficiální státní ideologie nabývá v totalitním systému až náboženských forem. „Mladí fašisté stejně jako mladí komunisté představovali z fenomenologického hlediska nepochybně náboženský prototyp; psychicky se nelišili od mladých katolíků...“⁷ Státní ideologie totalitního režimu disponuje obdobou zjevených, nezpochybnitelných a neomylných textů, hlavními věrozvěsty a plejádou svatých, kteří jsou uctíváni při pravidelně opakujících se rituálních slavnostech. Kult osobnosti má v totalitních režimech až náboženský charakter. Víra v pravdivost vyznávané ideologie znemožňuje její kritiku. Na ty, kdo se o ni pokusí, je pohlíženo jako na nevěřící nebo odpadlíky od víry a podle toho je s nimi

⁷ ELLUL, Jacques. Politické náboženství. *Prostor*. 1990. roč. 4, č. 14, s. 55.

zacházeno.

Existence jedné politické strany vyplývá z výše uvedeného. Jediná politická strana nemůže být vystavena konkurenci jiných politických stran už z toho důvodu, že v totalitním systému nelze mít více navzájem odlišných pohledů na realitu. Ideologie státu předkládá jeden správný pohled, jednu politickou pravdu. Propojení politické strany se státní byrokracií je toho výsledkem. Vyšším postavením ve státní správě není ani možné pověřit někoho neznámého, ale pouze ty pravověrné, prověřené osoby, které osvědčily svou věrnost vyznávaným principům.

Ozbrojené síly neponechává mimo svou kontrolu žádný stát, mocenský monopol je ostatně jedním ze základních znaků státu. Totalitní režim ovšem staví politickou kontrolu jednou politickou stranou nad kontrolu státní. Politická činnost v armádě není zakazována, ale podporována.

Existence systému kontroly společnosti užívajícího metody zstrašování vůči vlastnímu obyvatelstvu je jedním z projevů státního terorismu. Atmosféra všudypřítomného strachu a obav z budoucnosti má zajistit jednak poslušnost, jednak plnou využitelnost lidského potenciálu ve prospěch totalitního režimu.⁸

Centrálně plánovaná ekonomika má sloužit k snadnějšímu naplnění cílů totalitního režimu v hospodářské oblasti. Jednotlivé totalitní režimy se lišily prioritou tohoto zájmu. Podřízení ekonomiky bylo pro některé základním východiskem, pro jiné vzdálenější perspektivou.

Kontrola nad hromadnými sdělovacími prostředky, stejně jako kontrola nad činností masových společenských organizací, je zapříčiněna snahou totalitního režimu ovládnout nejen veřejný prostor, ale i soukromí svých občanů. V totalitním režimu dostává veškerá činnost politický rozměr. Z politického hlediska je posuzována veškerá umělecká tvorba, zájmová činnost, dodržování tradic a zvyků. Takzvaná politická angažovanost se stává kategorií, která rozhoduje o budoucí životní náplni každého jednotlivce. Veřejně mohou být prezentovány pouze názory prověřených a spolehlivých osob.

⁸ FUCHS, Eric; STUCKI, Pierre André. Totalitarismus a síla osobnosti. *Prostor*. 1990. roč. 3, č. 12, s. 104.

Raymond Aron ještě doplňuje charakteristiku totalitních režimů poukazem na ustanovení nových vládnoucích elit v nich, odlišných od dosavadních. „Jsou to násilnické elity tvořené polovzdělanci či dobrodruhy, bezohlednými, zdatnými, spontánně machiavelistickými. Veškeré instituce i celá diplomacie složí mocenským touhám těchto elit: tyranské autoritářství uvnitř, bezmezná rozpínavost navenek.“⁹ Ve shodě s prostředky, které má totalitní systém k dispozici, jsou tedy také určovány jeho cíle. Totalitní systém usiluje o rozšíření své moci, ideálně do celého světa, případně alespoň do nejbližšího okolí.

1.3 Původ totalitarismu

Snahy vybudovat totalitní společnost existovaly již ve starověku, tehdejší vliv státu na život jeho obyvatel ale nedosahoval úrovně 20. století. Stát tehdy ještě neměl nad svými občany takovou moc, kterou získal v moderní době jednak zásluhou průmyslové revoluce, jednak mocenským, ekonomickým a sociálním vyvlastněním domácností a podřízením občana řadě zásahů do jeho soukromého života.¹⁰

Totalitní společnost je tak vlastně svým původem již starověkou ideou převedenou do moderní doby. Platónův popis vize ideálního státu je popisem totalitní společnosti. rysy totalitní společnosti vykazují i představy renesančních filozofů o ideálním uspořádání lidské společnosti.

Až totalitní režimy moderní historie ale usilovaly o zavedení radikálně nových forem politické vlády do praxe. „Totalitarismus sliboval, že úplně odstraní rozdíl mezi státem a občanskou společností a že vystaví soukromý život komplexní politické kontrole. Zatímco autoritativní státy, jakými byly autokratické monarchie nebo tradiční diktatury, usilovaly o potlačení politické aktivity a o vyloučení mas z účasti na politice, totalitní státy se snažily společnost politizovat mobilizací prorežimní lidové podpory, obvykle cestou masových mítinků, pochodů a manifestací, působivou propagandou a neustálou politickou agitací. Pasivní přijímání autority už nestačilo, protože totalitarismus vyžadoval aktivní účast a totální angažovanost a politizaci mas.“¹¹

⁹ ARON, Raymond. *Historie 20. století*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1999. s. 139.

¹⁰ KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. 1. Vyd. Brno: Doplněk, 1992. s. 54 – 55.

¹¹ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994. s. 179 – 180.

Zajímavé jsou i úvahy o původu totalitarismu v psychologické rovině osobnosti. I největší kritikové totalitních režimů jim musejí přiznat jejich mimořádnou úspěšnost v podmaňování si mas, v získávání jednotlivců na svou stranu. Jedním z možných vysvětlení této skutečnosti je výrazně pocíťovaná absence jistot v životě moderního člověka. Ten je v sekularizované kapitalistické liberální společnosti znejistěn ve více směrech. Ztrácí oporu v náboženství, je vystaven ekonomické nejistotě, ani sociální zázemí poskytované státem není garantováno v dostatečné míře. Za těchto okolností je totalitní režim pro mnohé vítanou alternativou.

2 Politicko geografická charakteristika

Tato kapitola je zaměřena na politicko geografickou charakteristiku regionu. Již od dob carského Ruska na jeho území nacházely mnohé národy a historické územní celky. V první části kapitoly je dán prostor vývoji před vznikem SSSR. V navazující části je zaznamenán geopolitický vývoj v jednotlivých svazových republikách a historických oblastech.

2.1 Územní dědictví Ruské říše

Sovětský svaz vznikl jako federace jednotlivých sovětských republik na území, které se přibližně krylo s územím říše Romanovců. Carské Rusko bylo ve své imperiální politice do značné míry výjimečnou evropskou velmocí. Zatímco ostatní evropské velmoci usilovaly o získání zámořských kolonií, Rusové postupně kolonizovali Sibiř, rozsáhlé oblasti na území Střední Asie, Kavkaz. Ve své kolonizační snaze expandovali až na Aljašku, kterou však ještě v 19. století odkoupily Spojené státy americké. Pod termínem Rusko tak bylo počátkem 20. století vnímáno rozsáhlé území osídlené jak Rusy, tak i neruskými národy.

Carské Rusko bylo často nazýváno žalářem národů.¹² Nyní tedy bylo na nové vládě, aby ukázala, nakolik dokáže skoncovat s národnostním útiskem, s nerovnoprávností v postavení národů a národností a jak dokáže zajistit všestranný rozvoj v této oblasti.

Jednou z prvních deklarácí sovětské vlády byla deklarace o právu národů na sebeurčení, vydaná 15. listopadu 1917.¹³ Toto právo na sebeurčení bylo ovšem vykládáno jako právo na sebeurčení pouze pro pracující. Marxisticko-leninská ideologie přitom tvrdila, že je v zájmu všech pracujících setrvat ve svazku se Sovětským Ruskem, neboť to představuje nejpokrokovější formu vlády vůbec. Pokud obyvatelstvo tento komunistický pohled na problematiku státního uspořádání nechtělo přijmout za svůj, bolševici se pokusili udržet kdysi carem kontrolované území silou. Někde, jako například na Ukrajině, Kavkaze či v Bělorusku, se jim podařilo území nadále udržet pod svou vládou, jinde, jako například ve Finsku a pobaltských republikách, se jim to nezdařilo. Dočasný neúspěch ovšem moskevskou vládu

¹² GORBAČOV, Michail Sergejevič. *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1987. s. 102.

¹³ ŠVANĀMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 352.

neodradil od pozdějších pokusů o územní expanzi.

Když bylo sovětskému vedení zřejmé, že světová revoluce po revoluci v Rusku nebude následovat a že stejně tak nebude následovat Marxem předpovězené odumírání státu, bylo zapotřebí ošetřit otázku státního uspořádání provizorního Sovětského Ruska. V úvahu přicházely dvě alternativy. První z nich byl unitární stát, druhou variantou byla federace samostatných národních států. Lenin se přikláněl ke druhé z variant, což se nakonec ukázalo jako rozhodující.¹⁴

V roce 1922 tak byl vytvořen Svaz sovětských socialistických republik jako federace Ruské sovětské federativní socialistické republiky (RSFR), Ukrajinské sovětské socialistické republiky, Běloruské sovětské socialistické republiky a Zakavkazská sovětská federativní socialistická republika.

2.2 Vývoj RSFSR

Ruská sovětská federativní socialistická republika původně představovala obrovské území osídlené nejen Rusy, ale více než stovkou dalších národů. O rozlehlosti jejího území svědčí skutečnost, že zatímco její severní oblasti měly drsné arktické podnebí, na jihu vládlo subtropické klima.

Zřetelně kulturně cizorodý prvek v rámci RSFSR představovalo území osídlené převážně obyvatelstvem muslimského vyznání. Nešlo zde pouze o jazykovou otázku. Obyvatelstvo Střední Asie chápalo islám i jako základ svého právního systému, jako výraz svých hodnot a norem. V tomto ohledu se nijak neodlišoval náhled na Rusy jako poddané cara či Rusy jako bolševiky. Pro místní obyvatelstvo šlo jednoduše o další z projevů ruské koloniální nadvlády.

Za této situace se moskevská vláda rozhodla pro realizaci své politiky za pomoci místních představitelů, kteří měli přece jen větší šanci získat si důvěru místního obyvatelstva. Už v roce 1924 tak byla z RSFSR vyčleněna Turkmenská a Uzbecká sovětská socialistická

¹⁴ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 353.

republika, v roce 1929 Tádžická sovětská socialistická republika a nakonec v roce 1936 Kazašská a Kyrgyzská SSR.

I tady však docházelo k dalším změnám. V rámci RSFSR vznikaly také takzvané autonomní sovětské socialistické republiky, autonomní oblasti a autonomní okruhy. RSFSR tak zahrnovala v osmdesátých letech celkem šestnáct autonomních sovětských socialistických republik, pět autonomních oblastí a deset autonomních okruhů.

Území RSFSR nezůstalo po dobu své existence beze změn. Strategicky významným rozšířením se stalo získání části Východního Pruska po druhé světové válce. Kaliningradská oblast se stala významnou z vojenského hlediska. Součástí Ruska zůstává dodnes.

2.3 Vývoj na Ukrajině

Mezinárodně politické postavení Ukrajiny představovalo po celou dobu zařazení do SSSR pozoruhodnou kombinaci formální nezávislosti a reálného podřízení Moskvě.¹⁵ Ukrajina vystupovala jako samostatný stát v rámci OSN, vstupovala do mezinárodních organizací, ukrajinští diplomaté podepisovali mezinárodní smlouvy. Zároveň však správa ukrajinských záležitostí plně závisela na schválení Moskvou.

Sovětský svaz z navenek nezávislého postavení Ukrajiny na mezinárodním a diplomatickém poli těžil, neboť jím byla posílena pozice zemí sovětského bloku. Konkrétní podoba zásahů sovětského vedení do života na Ukrajině byla odvislá od osobnosti nejvyššího představitele SSSR.

Jednoznačně negativně lze v tomto ohledu hodnotit J. V. Stalina. Tento státník usiloval o svou úplnou kontrolu nad Ukrajinou. V zemi byla na Stalinův pokyn nevybíravými prostředky prováděna kolektivizace zemědělství. Během války a po válce se situace ještě zhoršila. Ukrajinci byli obviňováni z nacionalismu a spolupráce s Němci a hromadně posíláni do táborů gulagu.¹⁶

¹⁵ BOJKO, Ole xandr. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Vyd. 1. Brno: Jota, 1997. s. 55.

¹⁶ APPLEBAUM, Anne. *Gulag: dějiny*. Vyd. 1. Praha: Beta-Dobrovský, 2004. s. 272.

V závěru druhé světové války rozšířila Ukrajina své území směrem na západ o Podkarpatskou Rus, původně součást území prvorepublikového Československa. Významným rozšířením Ukrajiny bylo i přičlenění Krymu. Toto původně ruské území se stalo součástí Ukrajiny v roce 1954, během oslavy tří set let od sjednocení Ukrajiny s Ruskem.¹⁷

Vláda N. S. Chruščova přinesla do vztahů mezi Ukrajinou a centrem určité uvolnění. Chruščovovi bylo cizí centralistické pojetí ekonomického řízení, navíc nechal rehabilitovat řadu ukrajinských nacionalistů. Ukrajina se ovšem stala jedním z míst, kde se snažil realizovat své nepromyšlené hospodářské experimenty. Jeho propagace pěstování kukuřice a obdělávání celin však ukrajinské zemědělství neposílilo, naopak mu uškodilo.

L. I. Brežněv obnovil snahu po centralistickém řízení federace. Konkrétně pro Ukrajinu to znamenalo takřka úplnou ztrátu kontroly nad vlastním hospodářstvím. Za Brežněvovy éry bylo 90 % všech podniků na Ukrajině řízeno z Moskvy. Navíc byla Ukrajina jako vyspělejší oblast Sovětského svazu nucena finančně podporovat zaostalejší části federace. Ukrajínští nacionalisté, kteří na tuto skutečnost poukazovali, byli obviňováni z ukrajinského šovinismu a odstraňováni ze svých funkcí.

Gorbačovova politika glasnosti a perestrojky zaktivizovala politický život na Ukrajině. Černobylská katastrofa se stala důvodem kritiky sovětského vedení, které bylo obviňováno z nekompetentnosti a nezájmu o Ukrajinu. Když počátkem 90. let 20. století nastala možnost vystoupení Ukrajiny z SSSR, v referendu o ukrajinské nezávislosti v roce 1991 se 90 % zúčastněných občanů vyjádřilo pro nezávislý stát.¹⁸

2.4 Vývoj v Bělorusku

Také Bělorusko bylo vedle Ukrajiny politickým subjektem, který z rozhodnutí moskevského vedení vystupoval po celou dobu existence SSSR jako suverénní republika. Důvody byly tytéž jako v případě Ukrajiny.

¹⁷ *Krym*, [online].[cit. 2012-06-01]. Dostupné z WWW: <http://www.libri.cz/databaze/staty/podlist.php?id=393>.

¹⁸ BOJKO, Olexandr. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Vyd. 1. Brno: Jota, 1997. s. 241.

Bělorusko ztratilo část svého historického území ve prospěch Ruska už v roce 1919. K částečnému předání území zpět Bělorusku došlo v roce 1924 a 1926. I když tedy nebyla navrácena všechna území, pro Bělorusko představoval tento krok významné posílení. „Celkově v důsledku tohoto „sjednocení“ vzrostl počet obyvatelstva sovětského Běloruska z jednoho a půl na téměř pět milionů lidí a jeho územní rozloha se zvětšila z 52 na 125 tisíc kilometrů čtverečních.“¹⁹

V rámci Sovětského svazu představovalo Bělorusko z ekonomického hlediska značně zanedbanou část země. Za kulaky tak byli označováni ti ze zemědělců, kteří se z hlediska osobního vlastnictví třeba jen minimálně odlišovali od průměru. Autor válečných románů Vasil Bykov uvádí příklad ze svých dětských vzpomínek. Narodil se v roce 1924 v chudé běloruské vesnici, v níž nebyli žádní kulaci. Poněvadž však bylo nutno vybrat nějaké oběti, vesničtí aktivisté určili k „rozkulačení“ tři místní sousedy – jednoho proto, že měl nejen krávu, ale i její tele, dalšího, protože jeho klisna měla hříbě, a třetího proto, že mu při žních chodila pomáhat vzdálená příbuzná.“²⁰

Z hlediska národní kultury panovalo v zemi silné národní povědomí odlišnosti od Ruska. Bělorusové ve vedoucích funkcích trvali na udržení národních škol a vzdělávání v běloruském jazyce. Běloruská pravoslavná církev se odmítla podřídit autoritě moskevského patriarchy a vyhlásila autokefalitu. Tu se jí však nepodařilo dlouho udržet. Koncem dvacátých let byli běloruští nacionalisté Stalinem ve stále vyšší míře obviňováni z nacionálního šovinismu, dokonce i z fašismu. V uměleém, vykonstruovaném soudním procesu bylo devadesát osob běloruského vědeckého, uměleckého a stranického života odsouzeno k vyhnanství a do gulagů. V dalších letech následovaly nové procesy. „V Bělorusku pořádala NKVD přímo socialistickou soutěž v likvidaci nepřátel lidu, v sovětských koncentračních táborech orgány vytřídily a zavraždily více než 10 000 vězňů.“²¹

V tajném dodatku k Molotovo-Ribbentropovu paktu bylo stanoveno, že západní Bělorusko, dosud součást Polska, se stane součástí SSSR. Tím se území Běloruské SSR i počet obyvatel zvětšil prakticky na dvojnásobek.

¹⁹ SAHANOVIC, Hienadz et al. *Dějiny Běloruska*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. s. 162.

²⁰ TUCKER, Robert C. *Stalin na vrcholu moci: revoluce shora 1928-41*. 1. vyd. v čes. jaz. [Praha]: BB art, 2000. s. 205.

²¹ BABEROWSKI, Jörg. *Rudý teror: dějiny stalinismu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2004. s. 142.

Vládu N. S. Chruščova charakterizuje na jednu stranu průmyslový rozvoj Běloruska, na druhou rusifikace běloruského obyvatelstva. Chruščov na návštěvě v Minsku prohlásil: „Čím dříve budeme mluvit rusky, tím dříve vybudujeme komunismus.“²² Program rusifikace pokračoval i za vlády L. I. Brežněva. Bělorusko se navíc kvůli své strategické poloze stalo místem soustředěním vojenskoprůmyslového komplexu. Rozvíjející se běloruský průmysl byl využíván z velké části pro vojenské účely. Více než polovina raketových základen SSSR byla umístěna na území Běloruska.

Podobně jako na Ukrajině, i v Bělorusku černobylská katastrofa podstatným způsobem zasáhla do života místního obyvatelstva. Důvodem bylo umístění elektrárny, která se nachází pouhých pět kilometrů od bělorusko-ukrajinských hranic. Zamořena byla třetina běloruského území, dvě třetiny z uniklých radioaktivních látek dopadly na Bělorusko.²³ Sovětská vláda byla kritizována za neposkytnutí subvencí k financování odstraňování následků katastrofy. Nejvyšší vedení bylo zvláště kritizováno za propagaci scestné teorie o přípustnosti malých dávek radiace, protože země se ve skutečnosti potýkala s několikanásobným nárůstem počtu onkologicky nemocných. Cesta k samostatnosti však byla celkově složitější než u Ukrajiny.

2.5 Pobaltské státy

Pobaltí se původně, při vzniku SSSR, součástí Sovětského svazu nestalo. Pokus o nastolení sovětských režimů v této oblasti mezi první a druhou světovou válkou nebyl úspěšný. Naopak zde vzniklo samostatné a nezávislé Estonsko, Lotyšsko a Litva.

Tyto státy však byly v roce 1940 připojeny anexí k Sovětskému svazu. Vznikla tak Estonská, Litevská a Lotyšská sovětská socialistická republika. Nové vlády přistoupily na pokyn Moskvy k realizaci tradičního programu sovětizace. Roční existence komunistických vlád zanechala v domácím obyvatelstvu negativní zkušenosti do té míry, že německé vojáky v

²² SAHANOVIČ, Hienadz et al. *Dějiny Běloruska*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. s. 192.

²³ Tamtéž, s. 200.

létě 1941 vítalo jako osvoboditele. Německá okupační správa ovšem s žádným obnovením suverenity pobaltských států nepočítala, naopak dobytý prostor vnímala jako vhodný k úplné germanizaci a začlenění do Třetí říše.

Ani návrat sovětské moci do Pobaltí nepřinesl zdejšímu obyvatelstvu pozitivní efekt. Už v průběhu války začal J. V. Stalin ukutečňovat masové deportace obyvatel neruského původu, které nejvíce zasáhly pobaltské státy. Naopak obyvatelstvo ruského původu bylo motivováno k osídlování Pobaltí. V tomto ohledu se nejvíce změnila národnostní skladba obyvatelstva Lotyšské SSR.

Vlády pobaltských států byly nezávislé pouze formálně. „Republikové instituce plnily úlohu vykonavatele a rozpracovatele pokynů ústředí. Formálně federativní uspořádání Sovětského svazu nemohlo zakrýt skutečný tuhý centralistický princip řízení sovětského státu, ovládaného jedinou monopolní politickou silou.“²⁴

Paradoxně ani chruščovovská éra uvolnění nepřinesla Pobaltí vyšší míru samostatnosti. Tato skutečnost vyplývala z v porovnání s ostatními svazovými republikami časově kratšího období začlenění pobaltských republik do SSSR. Naopak ještě intenzivněji pokračovaly akce namířené proti církvím. Z vysvěcených budov se stávaly koncertní sály nebo obrazárny, v horších případech skladiště, obchody či úřady.²⁵

Během vlády L. I. Brežněva dosáhlo centralistické vedení svého vrcholu. Podobně jako tomu bylo v případě Ukrajiny, i v pobaltských svazových republikách bylo 90 % podniků řízeno přímo z Moskvy.²⁶ Pokračovala rusifikace obyvatelstva, i když ne násilnými metodami jako za Stalina. Na konci osmdesátých let tvořili Lotyši pouze něco málo přes polovinu obyvatel Lotyšska. Podíl Estonců v Estonsku činil 61,5 %, Litevců v Litvě 80%.²⁷ Pobaltským republikám náleží prvenství v projevení svého zájmu o vystoupení ze svazku SSSR.

²⁴ ŠVEC, Luboš. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: Lidové noviny, 1996. s. 239.

²⁵ Tamtéž, s. 239.

²⁶ Tamtéž, s. 240.

²⁷ Tamtéž, s. 248.

2.6 Vývoj na Kavkazu

Zakavkazská sovětská federativní socialistická republika, jedna z původních sovětských republik zakládajících SSSR, existovala až do roku 1936, kdy byla rozdělena na Arménskou, Ázerbájdžánskou a Gruzínskou SSR.

Obyvatelstvo této oblasti představuje pestrou směsici tradic, náboženství, jazyků a kultur, kterou se co do způsobu života nepodařilo výrazněji ovlivnit ani sovětské vládě. Dodnes zde hraje důležitější roli příslušnost k rodinnému či klanovému společenství než státní občanství. Role státu je zvláště ve výše položených oblastech minimální, ze sociologického hlediska se zde udržuje styl života typický pro tradiční společnosti. Z tohoto důvodu zde nebyly reflektovány výměny na nejvyšších postech sovětské vlády tak, jako tomu bylo ve vyspělejších částech SSSR.

Kavkazské republiky byly během existence SSSR z ekonomického hlediska poměrně vyrovnanou oblastí. Politické uvolnění během vlády M. S. Gorbačova mělo na Kavkazu podobný dopad jako na Balkáně. Byla opětovně otevřena otázka Náhorního Karabachu, arménské enklávy uprostřed Ázerbájdžánu.²⁸ Neuzavřené etnické spory v kombinaci se snahou o získání samostatnosti některých regionů vedly k celkové destabilizaci regionu, přičemž některé tyto problémy nejsou uspokojivě vyřešeny dodnes.

2.7 Moldavská SSR

Moldavská sovětská socialistická republika vznikla v roce 1940 spojením Moldavské autonomní SSR, která do té doby existovala v rámci Ukrajinské SSR, s Besarábíí, anektovanou v roce 1940 na základě Molotovo-Ribbentropova paktu. Po vypuknutí války bylo území okupováno Německem a od roku 1944 opět součástí Sovětského svazu.

Umělý původ svazové republiky se projevoval po celou dobu její existence. Obyvatelstvo tvořili Rumunům blízcí Moldavané, Ukrajinci a Rusové. Úředním jazykem byla ruština i moldavština.

²⁸ CROZIER, Brian. *Vzestup a pád sovětské říše*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: BB art, 2004. s. 359.

3 Historické souvislosti

Tato kapitola je zaměřena na vývoj sovětského politického systému. V úvodní části jsou zpracovány především teze V. I. Lenina a K.Marxe. V následující části je dán prostor sovětského politického systému v období do vzniku SSSR. Závěrečná kapitola se zaměřuje na vývoj politického systému během existence SSSR až do jeho rozpadu.

3.1 Teoretická východiska

Politický systém Svazu sovětských socialistických republik byl od samotného počátku své existence koncipován jako systém, vyznačující se existencí pouze jedné politické strany ve státě. Touto stranou byla Komunistická strana Sovětského svazu (KSSS).

KSSS během své historie přijala hned celou řadu jmen. Od svého založení v roce 1898 se nazývala Sociálně demokratická dělnická strana Ruska (SDDSR). Od roku 1917 byl užíván název Sociálně demokratická dělnická strana Ruska (bolševiků) a zkratka SDDSR(b), a to z toho důvodu, že ve straně převládli stoupenci revolučního programu – bolševici,²⁹ nad stoupenci reformního sociálně demokratického programu postupných změn – menševiky.³⁰ Na sedmém sjezdu strany, konaném v roce 1918, bylo rozhodnuto o přejmenování strany na Komunistickou stranu Ruska (bolševiků), KSR(b). Na čtrnáctém sjezdu v roce 1925 se strana přejmenovala na Vsesvazovou komunistickou stranu (bolševiků), VKS(b). Konečně v roce 1952 bylo rozhodnuto o novém názvu, a to Komunistická strana Sovětského svazu.

Ideové zdůvodnění nutnosti existence jedné politické revoluční strany poskytl V. I. Lenin ve svém spise *Oportunismus a krach II. internacionály*. Strany, které neprosazují program násilného převzetí moci, v něm označuje za oportunistické a sociálšovinistické. *„Politický obsah sociálšovinismu a oportunismu je týž: spolupráce tříd, zřeknutí se diktatury proletariátu, zřeknutí se revolučních akcí, uctívání buržoazní legality, nedůvěra k proletariátu a důvěra k buržoazii. Tytéž politické myšlenky. Táž politická náplň taktiky. Sociálšovinismus je přímé pokračování a dovršení millerandismu, bernsteinovství a anglické liberální dělnické*

29 Z ruského *bolše* – více.

30 Z ruského *meňše* – méně.

politiky, je to jejich shrnutí, závěr, výsledek.“³¹

V Leninových očích byl tento politický program zradou Marxových myšlenek o nastolení komunistické společnosti. Podle V. I. Lenina bylo zapotřebí držet se nadále myšlenek Komunistického manifestu Karla Marxe a Bedřicha Engelse z roku 1848 bez ohledu na proběhlé společenské změny. „Komunisté pokládají za nedůstojné, aby tajili své názory a úmysly. Prohlašují otevřeně, že jejich cílů lze dosáhnout jen násilným svržením celého dosavadního společenského řádu.“³² Lenin odmítal vidět rozšíření volebního práva na daleko širší skupiny obyvatelstva, zlepšení životních podmínek kvalifikovaných dělníků, takzvaných bílých límečků, rostoucí moc odborů, aktivity státu v sociální oblasti. Podle jeho názoru bylo třeba dále „...podporovat, rozvíjet, rozšiřovat a zosřít revoluční masové akce a revoluční hnutí. Vytvořit ilegální organizace pro propagandu a agitaci na pomoc masám, aby pochopily hnutí a jeho úkoly, jeho prostředky a cíle. [...] Všechno ostatní jsou pouze oportunistické, kontrarevoluční fráze, třebaže přizdobené nejrůznějšími levými, pseudomarxistickými a pacifistickými kudrlinkami.“³³

Jestliže Lenin sám sebe prezentoval jako nejvěrnějšího následovníka Karla Marxe, nemohl nijak popřít, že sám marxismus účelově reviduje. Přišel s tezí o nové fázi vývoje kapitalismu – imperialismu. Imperialismus je dle jeho názoru posledním vývojovým stadiem kapitalismu. Charakterizuje ho vláda finančního kapitálu, vytváření monopolů a vyhledávání zahraničních trhů, projevuující se snahou o získání nových kolonií. Sřety a válečné konflikty o odbytiště výrobků jsou podle Lenina vhodným prostředím k vypuknutí proletářské revoluce.

Marx původně tvrdil, že situace vykořisřované třídy proletářů se stane v kapitalismu natolik neúnosnou, že prý povede k revoluci, jejímž výsledkem bude nastolení úplně nové, tentokrát beztrídni společnosti. K proletářské revoluci mělo dojít v nejvyspělejších kapitalistických státech, kde budou rozpory mezi kapitalisty a početně stále rostoucím proletariátem nejostřejší.

Rusko však takovou zemí nebylo. Dělnická třída zde byla ve srovnání s

³¹ LENIN, Vladimír Iljič. *Oportunismus a krach II. internacionály*. In: Wagnerová, Jarmila a kol. *Čítanka z dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ*. 4., upravené vyd. 1984. s. 38.

³² MARX, Karel; ENGELS, Bedřich. *Manifest komunistické strany*. In: Wagnerová, Jarmila a kol. *Čítanka z dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ*. 4., upravené vyd. 1984. s. 28.

³³ LENIN, Vladimír Iljič. *Oportunismus a krach II. internacionály*. In: Wagnerová, Jarmila a kol. *Čítanka z dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ*. 4., upravené vyd. 1984. s. 44.

obrovskými masami v zemědělství se živícím obyvatelstvem nepočtená. Stejně tak ovšem v Rusku chyběli i samotní kapitalisté. Lenin byl tedy nucen najít řešení domácích poměrů. Pokud zavedená teorie tvrdí, že Rusko není zralé pro revoluci, nezbyvá než ji pozměnit. A tak Lenin proměnil poměrně blahobytné sedláky v „maloburžoazní“ kapitalisty a z bezzemků udělal venkovský proletariát.“³⁴

Lenin musel také opustit původní Marxovu myšlenku propuknutí revoluce v nejrozvinutějších zemích. Komunistické strany zde sice existovaly, byly však slabé. Daleko větší vliv měly politické strany tolik Leninem kritizované za zradu původních ideálů, tedy strany sociálnědemokratického typu. Marxovu myšlenku propuknutí revoluce v nejrozvinutějších zemích proto Lenin transformoval na myšlenku revoluce v „nejslabším článku imperialistického řetězu“, tedy v samotném Rusku.

Revoluci v Rusku, a to byla další revize Marxe, ovšem bylo nutné, jak o tom svědčí výše uvedený citát z Lenina, uměle vyvolat. Pro Marxe byla revoluce spontánním vystoupením proletariátu. Lenin ji chápal daleko pragmatičtěji, jako profesionálně řízenou záležitost revolucionářů, organizovaných politickou stranou. Ve shodě s Marxem ovšem Lenin očekával, že jednou propuklá revoluce se musí rozšířit po celém světě, stát se revolucí světovou.

3.2. Vývoj do vzniku SSSR

Bolševici pod Leninovým vedením využili celkové politické i hospodářské nestability země, vyčerpané dlouhotrvajícím válečným konfliktem, a státním převratem uskutečněným 7. listopadu 1917³⁵ se chopili vlády v Rusku. Tímto krokem zcela odstranili dosavadní Prozatímní vládu, jež se k moci dostala po carově abdikaci v březnu 1917. Převzetí moci bylo veřejnosti oznámeno v Leninem koncipovaném provolání nazvaném „K občanům Ruska!“.³⁶

³⁴ CROZIER, Brian. *Vzestup a pád sovětské říše*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: BB art, 2004. s. 23.

³⁵ Ale 25. října podle starého ruského kalendáře, proto označení říjnová revoluce.

³⁶ BENEŠ, Jan. *Čas voněl snem: stručný přehled dějin VKS(b): doplňkový studijní materiál*. Praha: Primus, 2004. s. 35.

Popis politického vývoje v zemi by však nebyl úplný bez bližšího určení role sovětů. Sověty vznikaly v Rusku spontánně již během revoluce v letech 1905 – 1907. Již tehdy jejich postavení nebylo nevýznamné. Za Prozatímní vlády však sověty představovaly prakticky druhou státní moc, země se ocitla ve stavu dvojvládní. Bolševici v sovětech získávali stále významnější pozici na úkor jiných politických představitelů, až SDDSR(b) na svém VI. sjezdu, konaném ve dnech 26. července – 3. srpna, na sjezdovém jednání přijala za svou myšlenku využít právě této pozice k dobytí moci nad celým tehdejším Ruskem.

Na II. sjezdu sovětů, uskutečněném 7. - 9. listopadu 1917, byly kromě jiného z iniciativy bolševiků přijaty dva důležité dokumenty, určující další vývoj země. Jednalo se o „Dekret o míru“ a „Dekret o půdě“. Prvním dekretem se sověty hlásily k myšlence ukončení světové války, druhým bylo zrušeno soukromé vlastnictví půdy a nahrazeno vlastnictvím všelidovým. Na sjezdu byla také zvolena nová vláda. Výkonnou moc v zemi tak od listopadu 1917 představovala Rada lidových komisařů (Sovnarkom). Předsedou rady se stal V. I. Lenin, funkce ministrů zastávali lidoví komisaři. Ti stáli v čele lidových komisariátů – ministerstev. Tak například lidovým komisařem zahraničních věcí, současnou terminologií ministr zahraničních věcí se stal L. D. Trocký, J. V. Stalinovi byla svěřena správa národnostních otázek.

Rada lidových komisařů měla podle původního ustanovení vládnout pouze dočasně, do svolání Ústavodárného shromáždění. Když však volby do tohoto zastupitelského sboru nedopadly tak, jak bolševici očekávali,³⁷ rada nechala právě sešlé Ústavodárné shromáždění rozehnat. Vedoucí pozice ve státě tak zůstávaly nadále bolševikům, ti však paradoxně přes svoji snahu udržet si moc za každou cenu neměli jasnou představu o tom, jakým směrem by se měl vývoj v zemi ubírat. V. I. Lenin ve svém díle *Stát a revoluce* porevoluční vývoj charakterizoval velmi neurčitě, jako odumírání státu a práva a diktaturu proletariátu.³⁸ Bolševici dokázali velmi dobře kritizovat, ovšem formulace jasného pozitivního programu dalšího vývoje jim zjevně činila obtíže.

Program bolševické vlády měl celou řadu příznivců, na druhou stranu ovšem v zemi působily početné síly, které vystupovaly vůči bolševikům nepřátelsky. Rusko v následujících letech zachvátila občanská válka, rozvrat a chaos. Do vývoje v zemi se snažily

³⁷ Získali pouze 24 % hlasů, viz BENEŠ, J., *Čas voněl snem*, s. 38.

³⁸ BABEROWSKI, Jörg. *Rudý teror: dějiny stalinismu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2004. s. 28.

intervenčními taženími také zasáhnout státy Dohody. Situace se postupně stabilizovala až počátkem dvacátých let.

3.3 Vývoj politického systému v SSSR

Svaz sovětských socialistických republik formálně vznikl v roce 1922 na základě Deklarace o vytvoření SSSR z 30. prosince téhož roku. První ústava země byla schválena 31. ledna 1923. Vývoj politických poměrů byl určován dvěma základními faktory. Prvním byla existence jedné politické strany v zemi, druhým přetrvávající tradice sovětů. Moc v zemi je tak možno charakterizovat jednak po stranické linii, jednak po linii státu, konkrétně zastupitelských orgánů státní moci.

Poměry v ústředním výboru strany se radikálně změnily ještě před samotným vznikem vznikem SSSR. Na XI. sjezdu strany byla na návrh V. I. Lenina zřízena nová funkce generálního tajemníka strany. Funkce „šéfa strany“ do té doby neexistovala. Prvním generálním tajemníkem se stal J. V. Stalin. Ten postupně odstraňoval své potenciální odpůrce, jako například L. D. Trockého, A. J. Zinověva, K. B. Radeka a další, a cílevědomě budoval pouze své osobě podřízený aparát. Kult Stalinovy osobnosti potom vládl v SSSR až do Stalinovy smrti.

Stalin by ovšem své pozice nikdy nedosáhnul, pokud by politbyro jako orgán strany, pověřený výkonem agendy mezi jednotlivými zasedáními ústředního výboru, postupně zcela nenahradil pozici Rady lidových komisařů. Politbyro se de facto, nikoli však de iure, stalo vládou Sovětského svazu a generální tajemník strany tím pádem vedoucím představitelem země. Všechna důležitá rozhodnutí se činila v rámci strany, státní orgány byly pouze pověřovány jejich výkonem. Rada lidových komisařů nicméně přes ztrátu svého vlivu zůstala zachována, ovšem s novým názvem. Od března 1946 se nazývala Rada ministrů. V jejím čele stál předseda.³⁹

Jednotná soustava sovětů byla ustavena na základě takzvané socialistické ústavy SSSR schválené v roce 1936. Jejich struktura vycházela od vesnických sovětů přes sověty rajonů, městské sověty, sověty autonomních oblastí a autonomních okruhů, krajské a oblastní

³⁹ BABEROWSKI, Jörg. *Rudý teror: dějiny stalinismu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2004. s. 30.

sověty, nejvyšší sověty svazových a autonomních republik až po Nejvyšší sovět SSSR. Nejvyšší sověty svazových a autonomních republik tak zastávaly úlohu republikových parlamentů, Nejvyšší sovět SSSR úlohu parlamentu federace. Na nižších úrovních byly sověty místními orgány státní moci a správy. Původně samostatná soustava rolnických sovětů byla do struktury sovětů dělníků a vojáků začleněna již během revoluce.⁴⁰

V čele prezidia Nejvyššího sovětu SSSR stál předseda. V některých obdobích existence SSSR funkci předsedy vykonával generální tajemník strany, takže nejvyšší státní i stranickou funkci zastávala jedna osoba, v jiných byly tyto funkce odděleny. Kromě této oficiální stranické a státní struktury ovšem hrály v Sovětském svazu vždy velkou roli, a během Stalinovy éry zvláště, osobní vztahy, příbuzenství a klientelismus. Důležité byly především kontakty na policejních složkách, v armádě a důležitých ministerstvech. Čistky prováděné ve straně byly často ve skutečnosti soubojem zájmů jedné skupiny mocných proti jiné. Soupeřící rodiny, klany a vazalská spojení se snažily obsadit co nejvlivnější posty ve stranických výborech i ve státním aparátu.

N. S. Chruščov v tajném referátu předneseném na XX. sjezdu KSSS v roce 1956 odsoudil období kultu Stalinovy osobnosti a hlásal návrat k leninským zásadám vedení státu. Chruščov si uvědomoval nezainteresovanost osob ve stranickém i státním systému na rozkvětu země. Opozici jeho snahám však vytvářelo prezídium Nejvyššího sovětu SSSR, kde nadále zasedali lidé, kteří Chruščovovým snahám nebyli nijak nakloněni. Období vlády N. S. Chruščova tak přineslo mimo jiné rozvolnění centralistického pojetí ekonomického řízení, snahu přenést rozhodovací pravomoci na nižší orgány státní správy. Chruščovova pozice se výrazně zhoršila poté, co rozdělil stranické vedení na dvě části. Jednu část pověřil dohledem nad zemědělstvím, druhou nad průmyslem.⁴¹ Straničtí funkcionáři ovšem neměli pro výkon takové odborné funkce žádné předpoklady a postarali se o Chruščovovo přinucení k podání demise.

Nástup L. I. Brežněva znamenal rychlé zrušení reformních kroků a posílení principů kolektivního rozhodování v politbyru i za cenu stagnace. Byly opět posíleny

⁴⁰ SKŘEJPKOVÁ, Petra a SOUKUP, Ladislav. *Nedemokratické právní systémy ve vybraných státech Evropy první poloviny 20. století: příspěvek k aplikaci "Principů" E.F. Smidaka*. Vyd. 1. [Praha]: Havlíček Brain Team, 2011. s. 139.

⁴¹ MALIA, Martin E. *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. s. 340.

centralistické tendence ve státě, tedy řízení z Moskvy. Za Brežněvovy éry byla také v roce 1978 přijata nová ústava SSSR.⁴²

V závěrečném období existence SSSR stále větší moc získávala místní komunistická byrokracie na úkor centra. Gorbačovova politika glasnosti a perestrojky zaktivizovala politický život v celém Sovětském svazu, jeho pokus o realizaci reforem však skončil rozpadem SSSR. Gorbačov jako jediný ze sovětských politiků zastával nejen funkci generálního tajemníka, ale také prvního a jediného prezidenta SSSR.

Po neúspěšném pokusu komunistických konzervativních sil o zvrát ve vývoji v srpnu 1991 získal nejsilnější pozici v zemi B. N. Jelcin. Sovětský svaz zanikl 12. prosince 1991, následně bylo vyhlášeno Společenství nezávislých států (SNS) jako volné sdružení bývalých republik Sovětského svazu. KSSS byla rozpuštěna a zakázána.

⁴² ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 446.

4 Politický vývoj SSSR v 2. pol. 20. století

Tato kapitola se věnuje politickému vývoji SSSR v 2. polovině 20. století. Obsah je členěn podle období vlády jednotlivých generálních tajemníků KSSS. Úvod kapitoly je věnován závěrečnému období vlády J. V. Stalina, které naplňovalo znaky totalitarismu. Je zde dán také prostor fenoménu stalinských čistek. Závěrečná část kapitoly je věnována vládě M. S. Gorbačova, který přišel s politikou prerestrojky a glasnosti.

4.1 Závěrečné období Stalinovy vlády

Sovětskému svazu se podařilo po druhé světové válce dosáhnout pozice jedné ze supervelmocí. J. V. Stalin jako vedoucí představitel toho využil k posílení svého kultu osobnosti. Jeho kontrola nad zemí a sovětskou společností se během druhé poloviny čtyřicátých a v padesátých letech nejenom navrátila do původního stavu třicátých let, ale ve více ohledech ho i překročila.

Během války nastolený směr vývoje přitom nejprve sliboval značnou míru uvolnění. V tomto ohledu válka zásadním způsobem změnila sovětský systém. *„Během druhé světové války Stalin poněkud zmírnil své diktátorské metody ve snaze získat si masovou podporu pro boj s nacisty. Po rozsáhlých stranických čistkách v třicátých letech, v nichž zahynuli téměř všichni staří bolševičtí funkcionáři, přinesla válečná léta částečnou úlevu a ztlumila všeobecné pocity strachu a nejistoty. Hlavním kritériem společenského uznání se stala spíše loajalita ke státu než ke Stalinovi, zdůrazňovala se láska k matičce Rusi a dávným ruským hrdinům.“*⁴³ Ve snaze získat si podporu nábožensky smýšlejícího obyvatelstva bylo také upuštěno od pronásledování církve. Nový vztah mezi církví a státem nebyl budován na její podpoře, ale toleranci.

Příčinu návratu k původnímu stavu a diktátorskému způsobu vládnutí lze hledat v různých rovinách. Jako jedno z možných zdůvodnění se nabízejí Stalinovy obavy z oprávněné kritiky. Sovětský svaz se sice stal novou supervelmocí, ovšem ve srovnání se svým soupeřem, Spojenými státy, i ve srovnání s řadovými evropskými velmocemi země trpěla řadou nedostatků. Stalin si byl přitom samozřejmě slabín Sovětského svazu vědom. Miliony z

⁴³ WEGS, J. Robert a LADRECH, Robert. *Evropa po roce 1945*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. s. 128 – 129.

Evropy vracejících se vojáků Rudé armády pro něj představovaly nežádoucí zdroj informací o skutečných poměrech v Evropě a též potenciaální centrum kritiky jeho způsobu vládnutí.

Aby Stalin zastrašil a umlčel případné kritiky, nechal ještě ve druhé polovině čtyřicátých let rozpoutat novou vlnu čistek. Ideologem nové kampaně se stal A. A. Ždanov, který ji zaměřil proti intelektuálům, údajně obdivně vzhlížejícím ke všemu, co pochází ze Západu.⁴⁴ Čistky byly namířeny jak proti umělcům, tak proti vědcům. Jejich důsledkem bylo mimo jiné zaostávání Sovětského svazu v kybernetice, genetice a dalších oborech, které byly právě během této kampaně posouzeny jako ideologicky závadné.

Po náhlé smrti Ždanova v roce 1948 byla rozpoutána nová vlna čistek, která se protáhla až do padesátých let. Tentokrát se jednalo o kampaň proti údajnému kosmopolitismu. Tento termín byl natolik pružný, že se obviněným mohl stát prakticky kdokoli. V závěrečném období Stalinovy vlády ještě došlo k procesu se skupinou lékařů, kteří prý již zavraždili nebo se připravovali zavraždit sovětskou politické představitele.⁴⁵ Protože ve skupině byl významný podíl osob židovského původu, proces vedl k vlně antisemitských výpadů po celém Sovětském svazu.⁴⁶ Odsouzené zachránila jen Stalinova smrt.

Pokud tedy chceme stručně zhodnotit závěrečné období Stalinovy vlády, lze ho srovnat se situací v některé z orientálních despotií. Stalin si vybral úzkou skupinku lidí, kterým momentálně důvěřoval, ale i ti se mohli ze dne na den ocitnout v nemilosti. Zárukou jejich loajality byli dokonce i rodinní příslušníci, bráni Stalinem jako rukojmí.

4.2 Mocenský boj

Po smrti J. V. Stalina se do boje o vedoucí postavení zapojila trojice postalinových vůdců, tvořená V. M. Molotovem, G. M. Malenkovem a L. P. Berijou. Molotov zastával funkci ministra zahraničních věcí, Malenkov se stal předsedou vlády, Berija byl šéfem policejních složek ve státě.

⁴⁴ BENEŠ, Jan. *Čas voněl snem: stručný přehled dějin VKS(b): doplňkový studijní materiál*. Praha: Primus, 2004. s. 266.

⁴⁵ Tito lékaři byli například obviněni i ze smrti A. A. Ždanova.

⁴⁶ BABEROWSKI, Jörg. *Rudý teror: dějiny stalinismu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2004. s. 183.

Nastolení kolektivního vedení státu bylo ve skutečnosti pouze začátkem boje o moc, jehož se účastnilo několik mocenských center. První z nich představovala strana, druhé centrum tvořil správní a hospodářský aparát země, třetí tajná policie, čtvrté pak armáda.⁴⁷ Všechny představitele vládnoucí elity země spojovalo přesvědčení, že změny ve vedení státu jsou nutné, odlišné však byly již představy o tom, jak by měly být hluboké a čeho by se konkrétně měly týkat.

Vítězem soupeření o moc se kupodivu nestal ani jeden z výše jmenovaného triumvirátu, ale svými protivníky původně silně podceňovaný N. S. Chruščov. Podařilo se mu získat podporu strany a armády a personálními změnami postupně upevňovat své pozice.

4.3 N. S. Chruščov

Tento sovětský politik vždy vystupoval jako přesvědčený stoupenec marxismu-leninismu.⁴⁸ Byl také přesvědčen o reálnosti uskutečnění myšlenky komunismu v praxi, alespoň takto vystupoval na veřejnosti. V jeho očích měl ve třídně rozděleném světě tábor socialistických zemí už z podstaty svého politického zřízení zvítězit v konfrontaci s kapitalismem. Konfrontace přitom měla mít podobu mírového soutěžení. Na XXII. sjezdu KSSS v roce 1961 Chruščov dokonce prohlásil, že ještě dnešní pokolení obyvatel Sovětského svazu bude žít v komunismu.⁴⁹

Svůj politickou linii Chruščov charakterizoval jako návrat ke skutečným leninským zásadám. Stalinské období v dějinách Sovětského svazu hodnotil jako období kultu osobnosti a porušování leninských zásad při vedení státu. V tomto duchu také vystoupil na XX. sjezdu strany, konaném v roce 1956, s referátem nazvaným „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“. Následný program destalinizace byl namířen na odstraňování deformací a křivd, ke kterým v minulém období došlo. Odsouzení v politických procesech byli rehabilitováni, vedení bylo decentralizováno.

⁴⁷ VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav a TEJCHMAN, Miroslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku: 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 299.

⁴⁸ MALIA, Martin E. *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. s. 319.

⁴⁹ KILEV, Michail. *Chruščov a rozpad Sovětského svazu: (pokus o analýzu referátu N.S. Chruščova, který přednesl na uzavřeném zasedání ÚV KSSS 25. února 1956)*. [Říčany]: Orego, 2000. s. 131.

Ekonomické vítězství socialismu nad kapitalismem mělo být výsledkem všestranného rozvoje sovětské společnosti. Chruščovově představě o plném využití potenciálu SSSR odpovídaly i nové metody práce. Chruščov prosazoval nejrozličnější reformní experimenty uskutečňované jak v sovětském průmyslu, tak v zemědělství. Sliboval si od nich rychlý nárůst produktu země. Ústřední ekonomická ministerstva byla rozpuštěna a nahrazena takzvanými Sovnarchozy, ekonomickými radami, rozmístěnými po celém Sovětském svazu.⁵⁰

Myšlenka decentralizace řízení našla podporu především na střední úrovni stranických kádří, kterým se její realizací dávala do rukou větší moc. Naopak ústřední vedení se cítilo být tímto krokem poškozeno. Již během roku 1957 se několik jeho členů pokusilo o Chruščovovo sesazení, tomu se ale podařilo si moc za podpory armády udržet.

Očekávané ekonomické úspěchy se ovšem v následujících letech nedostavovaly. Už výsledky za rok 1958 byly překvapením. Nejenom že se nepodařilo zvýšit objem domácí zemědělské výroby, dokonce se ho nepodařilo ani udržet na původní výši.⁵¹ Za této situace bylo třeba dosáhnout úspěchů jinde. Ani na mezinárodněpolitickém poli se ale Chruščov nemohl prokázat žádnými úspěchy. Byl obviněn ze zpochybnění vedoucí role Sovětského svazu v mezinárodním komunistickém hnutí, bylo mu kladeno za vinu vystupňování roztržky s čínskými představiteli. Taktika mírového soutěžení byla Chruščovovými protivníky interpretována jako ustupování Západu.⁵²

Poslední ranou bylo pro Chruščova řešení karibské krize. Chruščovovi oponenti odmítali přijmout myšlenku, že smírným řešením krize získal i Sovětský svaz, a stažení sovětských raket z Kuby interpretovali jako ponížení Sovětského svazu. Chruščov byl v roce 1964 donucen k odchodu z politické scény.

⁵⁰ VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav a TEJCHMAN, Miroslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku: 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 306.

⁵¹ MALIA, Martin E. *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. s. 333.

⁵² WEGS, J. Robert a LADRECH, Robert. *Evropa po roce 1945*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. s. 128 – 129.

4.4 L. I. Brežněv

Brežněvův styl vládnutí bývá některými autory označován jako neostalinistický.⁵³ Ve skutečnosti však Brežněv neusiloval ani o obnovení kultu osobnosti a vlastní výlučnou dominanci na politické scéně, ani o konfrontační politiku se Západem. V jednom ze svých projevů k mezinárodněpolitické situaci uvedl: „*Pokud jde o levičácké tvrzení, že mírové soužití znamená div ne „pomoc kapitalismu“, „zmrazení společenského a politického statu quo“, odpovídáme: každá revoluce je především zákonitým výsledkem vnitřního vývoje dané společnosti.*“⁵⁴ Pokud něco charakterizuje léta Brežněvovy vlády, potom je to opatrnost, odpor k realizaci jakýchkoliv změn, snaha systém udržet, když už ho nelze bez nebezpečí zhroucení rozvíjet.

Nařčení Brežněvova vedení z neostalinistických postojů možná vyplývá z jeho neochoty přiznávat chyby předchůdců. Chruščovův zápal pro nápravu křivd jeho pokračovatelům chyběl. „*Chruščovovo odstavení od moci neznamenal návrat stalinismu, ale stranické vedení pokračovalo v procesu destalinizace mnohem vlažněji.*“⁵⁵

Rozhodování se během tohoto období dělo v kolektivu patnáctičlenného politbyra, přičemž Brežněvovi jeho funkce prvního tajemníka ÚV KSSS neumožňovala dosadit do tohoto orgánu pouze své přívržence. Rozhodnutí tak bylo dosahováno cestou získávání podpory a vzájemných kompromisů.

Sovětský svaz druhé poloviny šedesátých a sedmdesátých let již opustil vize o budování komunismu, politická reprezentace země se přihlásila k programu rozvinutého socialismu. Přijetím tohoto programu se de facto Brežněvovo vedení odchýlilo od marxisticko-leninského učení, tuto skutečnost ale nikdy nepřiznalo. Opatrnost charakterizující toto období se netýkala pouze politické sféry života Sovětského svazu. Brežněvovo vedení země ve snaze vyhnout se Chruščovovým chybám odmítalo realizaci byť i minimální reformu politického nebo hospodářského života země. Pokračovalo se v praxi pětiletých plánů, které byly papírově plněny, ba i překračovány, na zvyšování životní úrovně sovětského obyvatelstva se to ovšem nikterak neprojevovalo. Běžní občané trpěli nedostatkem

⁵³ Viz např. VYKOUKAL, J.; LITERA, B.; TEJCHMAN, M., *Východ*, s. 471 a dále.

⁵⁴ BREŽNĚV, Leonid Iljič. *Situace ve světě a mezinárodní činnost KSSS*. In: Wagnerová, Jarmila a kol. *Čítanka z dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ*. 4., upravené vyd. 1984. s. 344.

⁵⁵ VINEN, Richard. *Evropa dvacátého století*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. s. 55.

spotřebního zboží, bujel černý trh a výměnný obchod. Ekonomika Sovětského svazu stále zaostávala za ekonomikami, které měla podle původních plánů již dávno předejít. Navíc se začalo projevovat zaostávání v klíčové oblasti modernizace. Země se rozvíjela pouze za cenu extenzivního nárůstu výroby. Velkou výhodou sovětského vedení byla izolovanost obyvatel země od ostatního světa. Kombinace propagandy a neinformovanosti vytvářela masu, z níž vyčnívali jen ojedinělí disidenti. Těm hrozilo pronásledování státní mocí. Oblíbenou metodou odstraňování nepohodlných disidentů se stalo jejich věznění v psychiatrických zařízeních.⁵⁶

4.5 Andropovovy reformy

L. I. Brežněv setrval ve své funkci přes narůstající zdravotní problémy až do své smrti v roce 1982. Jeho nástupcem ve funkci generálního tajemníka se stal J. V. Andropov.

Andropov byl přesvědčeným stoupencem myšlenky zahájení programu reform, jeho představa o reformování sovětského systému byla ovšem založena na přesvědčení o potřebnosti změny životního stylu obyvatel Sovětského svazu, nikoli systému jako takového. Příčinu zaostávání země spatřoval ve špatné pracovní morálce, v alkoholismu, v rozmáhajícím se černém trhu, v korupci.⁵⁷ Tyto jevy zprvu nevnímal jako projevy rezignace obyvatelstva a okolnostmi vynucenou reakci. Teprve zpráva socioložky Taťjany Zaslavské, nazvaná Novosibirské memorandum, poskytla reálnější obraz sovětského systému. „Svou kritiku sice Zaslavská zaobalila do pravověrného jazyka, ale odvážila se tvrdit, že sovětské centrální plánování je zastaralé – dokonce výrobu podvazuje – a že sovětská společnost vůbec nevytváří harmonickou jednotu, jak předstírá oficiální propaganda. Zemi naopak rozdírají konflikty mezi vládci a ovládanými a uvnitř dělnické třídy bují apatie a lhostejnost. Tento rozbor poukázal na krizi systému, nikoli jen na problémy s výkonností.“⁵⁸

V současnosti se můžeme jen dohadovat, nakolik by tato zpráva změnila Andropovo rozhodnutí k reformám v ochotu pustit se do systémových změn. Tento politik setrval ve funkci příliš krátce, zemřel na počátku roku 1984.

⁵⁶ APPLEBAUM, Anne. *Gulag: dějiny*. Vyd. 1. Praha: Beta-Dobrovský, 2004. s. 467.

⁵⁷ VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav a TEJCHMAN, Miroslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku: 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 523.

⁵⁸ MALIA, Martin E. *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. s. 410.

4.6 K. U. Černěnko

Volba K. U. Černěnka Andropovovým nástupcem byla jasným projevem neochoty sovětské vedení ke změnám jakéhokoli druhu. „O jeho činnosti v čele strany lze v krátkosti říci, že to byla negace andropovského kursu.“⁵⁹ Stárnoucí členové politbyra znali svého kolegu jako nevýrazného a neambiciózního jedince a doufali, že jeho volbou nebudou nic riskovat. V tomto ohledu se v K. U. Černěnkovi nijak nezklamali.

Krátké období Černěnkova působení v nejvyšší stranické funkci charakterizovala pokračující hospodářská stagnace a návrat, dokonce i rozbuzení negativních sociálních jevů, zvláště potom korupce.

4.7 Gorbačovova glasnost' a perestrojka

M. S. Gorbačov nastupoval do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS jako nejmladší člen politbyra, v době jeho volby mu bylo 54 let. Mezi své kolegy usedl jako odborník na ekonomické otázky z popudu J. A. Andropova, bylo tedy zřejmé, že jeho politická orientace bude proreformní. V okamžiku volby ale zajisté nikdo netušil, jakých reforem se Gorbačov odváží.

Gorbačov se svým přesvědčením o přednostech socialismu podobal Chruščovovi. Na rozdíl od něj ale se nehlásil k myšlence vybudování komunismu. Jeho kniha *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět* ho představuje jako cílevědomého, rozhodného politika s jasnou vizí budoucnosti Sovětského svazu. Ústředními body Gorbačovova programu reformem je glasnost' a perestrojka. Pod termínem glasnost' si Gorbačov představoval celkovou demokratizaci poměrů v zemi. Během jeho vlády se začalo otevřeně hovořit o tématech, která byla dosud považována za uzavřená. Otevření diskuse přitom znamenalo mnohdy i poskytnutí prostoru ke kritice. „Ve straně nemohou být lidé stojící mimo kritiku právě tak jako osoby, které by neměly právo kritizovat.“⁶⁰ Začalo se diskutovat nejen o aktuálních ekonomických problémech, ale i o národnostních otázkách, otázkách spojených s dosud neuzavřenými kapitolami sovětské historie a podobně.

⁵⁹ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 460.

⁶⁰ GORBAČOV, Michail Sergejevič. *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1987. s. 106.

Glasnost' znamenala i poskytnutí prostoru disidentskému hnutí. Zrušení cenzury bylo doprovázeno nárůstem publikační činnosti a rozvojem neformálních sdružení.

Perestrojka byla programem ekonomické přestavby. Konkretizace Gorbačovových představ o tom, kam lze v oblasti ekonomiky zajít, však v praxi vázla. Jak sám Gorbačov přiznal, „...*hotové recepty nemáme*.“⁶¹ Podle náznaků měl Gorbačov v plánu umožnit existenci soukromého sektoru, který by vyplňoval mezery na trhu, zároveň by však byla zachována silná úloha státu v ekonomice. Státní sektor by si ponechal své vedoucí postavení, soukromý sektor by plnil jen podružné úkoly.

Státní podniky měly v Gorbačovových představách přejít na systém samo financování. Úloha centrálního plánování by byla omezena na strategicky významné oblasti, hospodářské plány by byly nahrazeny volností podniků v uzavírání kontraktů o dodávkách, a to jak mezi sebou navzájem, tak i ve vztahu k státu. Stát měl také opustit politiku určování cen, ty měly být nahrazeny takzvanými reálnými cenami, tedy cenami určenými trhem.⁶²

Podniky jako ekonomické jednotky, nesvazované propříště diktátem centrálního plánování, měly být v daleko vyšší míře zainteresovány na tvorbě zisku. Tím by se otevírala cesta k vyšší motivovanosti zaměstnanců, byly by tedy odstraňovány ty negativní společenské jevy, které Andropov považoval za příčinu obtíží a zaostávání Sovětského svazu.

Gorbačovův plán reforem se ovšem nesetkal s takovým nadšením, které jeho tvůrce očekával. Zablavské zpráva o odtrženosti mas od vedení se ukázala zcela pravdivou. Obyvatelé Sovětského svazu vnímali Gorbačovovu snahu jako další z řady reforem, které ve skutečnosti reálné zlepšení jejich životů nepřinesou. V tomto ohledu bylo jejich očekávání potvrzeno na počátku devadesátých let znovuzaváděním přidělového systému.⁶³

Také se brzy ukázalo, že v prostředí direktivně řízené ekonomiky zastávají

⁶¹ GORBAČOV, Michail Sergejevič. *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1987. s. 55.

⁶² VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav a TEJCHMAN, Miroslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku: 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 651.

⁶³ MALIA, Martin E. *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. s. 478.

vedoucí pozice lidé bez manažerských schopností, schopní pouze plnit pokyny shora. Gorbačov byl navíc vystaven kritice všech, které by úspěšná realizace programu perestrojky a glasnosti existenčně ohrozila. Všechny osoby spjaté s korupcí, černým trhem by se v případě Gorbačovova úspěchu rázem staly postradatelnými.

Nesporné pozitivní výsledky v podobě liberalizace politického života v Sovětském svazu tak byly provázeny narůstajícími obtížemi v ekonomické sféře. Makroekonomické ukazatele svědčily o propadu průmyslové i zemědělské výroby. V roce 1991 se objem průmyslové výroby se snížil o 18 % a zemědělské výroby o 17 %.⁶⁴

Ekonomické problémy země posílily separatistické tendence. Gorbačov na ně reagoval propagací myšlenky „silného centra i silných republik“,⁶⁵ ta se však ukázala neživotaschopnou. Po ztrátě podpory v armádě se Gorbačov rozešel i s reformními ekonomy, kteří spatřovali cestu v přijetí čistě tržní ekonomiky.

V srpnu 1991 došlo k pokusu o státní převrat. Gorbačov byl uvězněn na Krymu. O osudu země se rozhodovalo v hlavním městě. Jelcinovo vítězství ovšem již nebylo vítězstvím Sovětského svazu, ale závěrečnou kapitolou jeho existence. V závěru roku se své státnické funkce Gorbačov vzdal, poslední den v roce i sám Sovětský svaz.

⁶⁴ VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav a TEJCHMAN, Miroslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku: 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. s. 665.

⁶⁵ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 472.

5 Etnické konflikty

Je třeba zdůraznit, že pro správné pochopení dějin Ruska, je nutné pochopení nejen dějin Rusů, ale i mnoha dalších neruských národů, žijících na tomto území. Rusko a následně Sovětský svaz byly mnohonárodnostními státy a vnitřní etnické vztahy, které v nich panovaly, patřily k nejsložitějším na světě. V následující kapitole je dán prostor etnickým konfliktům na území SSSR. V úvodu jsou vymezeny teoretické pojmy. Následující část kapitoly je věnována příčinám vzniku národnostních konfliktů na území SSSR. Druhá část kapitoly je věnována konkrétním příkladům etnických konfliktů vzniklých na území SSSR a později na území Ruské federace.

5.1 Vymezení teoretických pojmů

Za etnickou skupinu můžeme považovat historicky vzniklou skupinu lidí stejného původu, která má společnou materiální i duchovní kulturu. Jako charakteristický znak etnické skupiny můžeme uvést konkrétní území, na kterém tato skupina vznikla a vyvíjela se. Etnické hranice však ne vždy bývají totožné s hranicemi politickými. Rozdílné etnické skupiny mohou být součástí různých velkých států a mohou také zasahovat do více státních celků.⁶⁶

Autoři Šmíd a Vaňura uvádí ve své publikaci *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru* následující společné znaky etnických skupin:⁶⁷

- společné jméno a označení, k němuž se jejich členové hlásí
- mýtus společných předků (může být i více smyšlený, než fakticky podložený)
- sdílená historická paměť
- prvky společné kultury (většinou se jedná o náboženství, zvyky a jazyk)
- vazba na rodnou zemi (v případě skupin existujících mimo oblast svého původu)
- pocit solidarity

⁶⁶ KOLESNIKOV, Fjodor. Etnické (národnostní) skupiny. *Zkola: Informační a vzdělávací portál Zlínského kraje* [online]. 2004 [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://www.zkola.cz/zkedu/pedagogictipracovnici/kabinetvychovehoporadenstvispecialnipedagogikyaskolnipsychologie/clanky/2464.aspx>

⁶⁷ ŠMÍD, Tomáš, ed. a VAŇURA, Vladimír, ed. *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. s. 11.

Fenomén etnického konfliktu můžeme popsat jako střet rozdílných národnostně politických zájmů ve státech s mnohonárodnostním obyvatelstvem. Tyto střety mohou vyústit v ozbrojený konflikt.⁶⁸

5.2 Příčiny národnostních konfliktů na území SSSR

V průběhu celé historie měla ruská společnost několik konstantních rysů. Jedním z nich bylo stěhování na východ, které započalo již v patnáctém století. Další expanzi ruského etnika zablokoval vpád Tatarů a Zlatá horda. Po dobytí měst Kazaň a Astrachaň v letech 1552 a 1556 mohla ruská expanze na východ pokračovat. Již kolem roku 1639 dobyli *Pervopochodci* (pionýři) téměř celé území Sibíře. Toto nové stěhování bylo značně podporováno a podněcováno vládou. Migraci urachlovaly především demografické faktory. Bell-Fialkoff uvádí následující. Relativní přelidnění jádra ruského osídlení, rychlý populační růst od 18. století a s ním spojené snížení zemědělské půdy na osobu, z čehož plynula chudoba. V 17. a 18. století se na Ukrajinu a do stepí jižního Ruska a Kazachstánu odstěhovaly přes dva miliony lidí. Další 400 000 jich odešlo na Sibíř. Další vlny migrace pokračovaly v letech 1800 – 1914, kdy na jih odešlo odhadem 12 až 13 milionů rusů a dalších 4,5 milionu se přesunulo na Sibíř a do střední Asie.⁶⁹

Díky expanzi Ruského carství se do područí imperia dostaly mnohé neruské národy, jež byly k jejich nelibosti tvrdě rusifikaci.⁷⁰

Další poměry ovlivnilo zásadním způsobem až vypuknutí první světové války. Říjnová revoluce v roce 1917 vedla k rozpadu carského Ruska. Carské rusko zanechalo národnostní poměry značně nevyřešené. Ze zhruba 134 milionů obyvatel říše jich přibližně 40 milionů žilo ve feudálních poměrech. Nově vládnoucí bolševická strana podněcovala v národech důvěru v centrální moc. Základem národnostní politiky státu byla Deklarace práv

⁶⁸ Ministerstvo vnitra České republiky [online]. c2012 [cit. 2012-06-18]. Etnický konflikt. Dostupné z WWW: <<http://www.mvcr.cz/clanek/etnicky-konflikt.aspx>>.

⁶⁹ BELL, Andrew. *Etnické čistky: Bosna, Kypr, Karabach, Kosovo, Palestina, bývalý Sovětský svaz, Rwanda a Burundi, Srí Lanka, Transylvánie, Ulster*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2003. s. 191.

⁷⁰ Ruské impérium. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Carsk%C3%A9_Rusko

národů Ruska. Deklarace byla založena na principu rovnosti všech národů a etnických menšin. Na území bývalého carského Ruska žila více než stovka různých národů, které ve vítězství revoluce spatřovaly možnosti vlastního národnostního vývoje.⁷¹

Dne 30. prosince 1922 vzniká připojení Ukrajinské SSR, Běloruské SSR a Zakavkazské SSR Sovětský svaz. Deklarace práv národů Ruska se však záhy ukázala jako pouhá zástěrka. Lenin se již krátce po jejím vzniku vyjádřil následovně: *Co stojí výš – právo národů na sebeurčení nebo socialismus?*” Sovětská vláda tedy uskutečnila myšlenku jednotného a nedělitelného Ruska, navzdory deklaracím. V průběhu 20. let dvacátého století se sovětská vláda pokoušela důsledně eliminovat dosavadní jednotu islámského obyvatelstva. K rozložení dosavadních sociálních struktur sloužila pozemková reforma v níž byl likvidován statkářský majetek. Dalekosáhlý význam mělo take zavádění latinky po celém území země. Cílem národnostní politiky Sovětského svazu tedy bylo likvidovat tradiční sociální a duchovní hodnoty a vytvářet ve všech sovětských republikách jednotný sociální a politický systém s centrem v Moskvě. Na rozdíl od národnostní politiky carského Ruska, která se omezila pouze na kontrolu svého území a perzekuci nepřátel, se Sovětský svaz dostal mnohem hlouběji. Vytvářelo se jakési “vnitřní imperium” velmi vzdálené deklaraci o právech národů.⁷²

Po nástupu Stalina k moci se ještě zintenzivnila rusifikace neruských národů. Odpůrci režimu a kolektivizace byli tvrdě potlačováni pomocí brutálních čistek a byli systematicky likvidováni. Časté byly popravy nebo intervence do gulagů na Sibíři či na Dálném východě.⁷³

Zde je třeba zmínit umělé vyvolání hladomoru na Ukrajině sovětskou vládou v letech 1932 – 1933. Hladomor zasáhl území obývané převážně etnickými Ukrajinci. Za obět mu padlo podle odhadů 2,6 milónu až 3,5 miliónu obyvatel. Objevují se však i vyšší odhady. Ukrajina vyhlásila vyvolání hladomoru oficiálně za akt genocidy, a to jej chápou i některé další státy včetně České republiky.⁷⁴ Další hladomory vypukly v Povolží a

⁷¹ Počátky Sovětského státu. *Dějiny 20. století* [online]. 2009 [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://dejiny.wz.cz/mezi/bitvy/sss/sss.html>

⁷² ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 353.

⁷³ Rusko. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 - [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Rusko>

⁷⁴ Hladomor na Ukrajině. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 - [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Holodomor>

Kazachstánu. V letech 1927 – 1938, tedy v období největších stalinských čistek, byl podíl dotčeného obyvatelstva okolo 5 – 7% z celkového obyvatelstva Sovětského svazu. Etnických skupin se čistky dotýkaly ve velké míře.⁷⁵

Těsně před vypuknutím druhé světové války uvádějí statistiky národností, uvězněných v gulazích. Rusové 63%, Ukrajinci 13,8%, Bělorusové 3,4% a Židé 1,5%.⁷⁶ Pakt Molotov-Ribbentrop, uzavřený dne 23. srpna 1939, poskytnul Sovětskému svazu téměř neomezené právo zasahovat do vnitřního dění národů Finska, Estonska, Lotyšska, východní poloviny Polska, Besarábie a severní Bukoviny. Celkem se nově na západní hranici Sovětského svazu ocitlo zhruba 23 miliónů obyvatel, kteří nezažili politické represe z 30. let 20. století a nebyli Sovětskému svazu příliš nakloněni. Sovětský aparát v těchto státech velmi pohotově začal uplatňovat taktiku, kterou využíval v předchozím desetiletí na svém území. Spočívala v diktátu komunistické ideologie, zestátnění průmyslových podniků a úplného zničení politických struktur. Následovala fyzická likvidace intelektuální elity a všech osob, které představovaly eventuální překážku režimu. Sovětské plány na totální přeměnu tohoto území a eliminaci některých národů, převážně Poláků, zastavil až německý útok z 22. června 1941. Rychle postupující německá armáda byla v některých obsazených územích Sovětského svazu vítána jako armáda osvoboditelů. Místní nacionalisté se přidávali na stranu Němců v boji proti sovětům. Již po dobytí Ukrajiny se začaly tvořit ukrajinské prapory, bující po boku nacistů. Po dobytí pobaltských zemí se rychle začaly tvořit národnostní pododíly zbraní SS.⁷⁷

Ve zbytku Sovětského svazu však tzv. “Vlastenecká válka” vyvolávala v národnostní politice opačný efekt. Národnostní solidarita se ukazovala jako více jednotící než solidarita třídní. Proto Stalin podněcoval v národu nározy, které budily národnostní solidaritu. V otázce migrace ruského obyvatelstva je zde nutné zmínit fenomén stěhování válečného průmyslu na východ. Ruské obyvatelstvo bylo společně s válečným průmyslem stahováno daleko na východ od frontové linie, kde se mohlo nerušeně zapojit do válečné výroby, tolik nutné pro úspěch ve Velké vlastenecké válce.⁷⁸

⁷⁵ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 379.

⁷⁶ VDOVIN, A. Nacionalnij vopros i nacionalnaja politika v gody velikoj otečestvennoj vojni 1941 – 1945 godov: mifi i realii (cast 1). *Predstavitel'naja vlast – XXI vek: zakonodatel'stvo, kommentarii, problemy* [online]. 2005 [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://www.pvlast.ru/img/pdf2005-1/6.pdf>

⁷⁷ ZAJĄCZKOWSKI, Wojciech. *Rusko a národy: osmý kontinent: náčrt dějin Eurasie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Misgurnus, 2011. s. 190.

⁷⁸ BELL, Andrew. *Etnické čistky: Bosna, Kypr, Karabach, Kosovo, Palestina, bývalý Sovětský svaz, Rwanda a Burundi, Sri Lanka, Transylvánie, Ulster*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2003. s. 191.

S koncem války skončilo období relativně liberálnějšího postupu u vůči národům Sovětského svazu. Rusové se stali podle stalinova přání “vůdčím národem” celé země. Po smrti Stalina, tedy po roce 1953 pomalu začal další etapa dějin neruských společností v Sovětském svazu. V intelektuální elitě těchto národů již prakticky přestala existovat generace, jež dospěla před rokem 1918 a pamatovala jinou, než sovětskou realitu. Ti, kteří se dožili roku 1955 a konce stalinské epochy, byli většinou zlomem dlouhodobými represemi a vězněním v gulagu.⁷⁹

Po smrti J. V. Stalina však politika rusifikace pokračovala ještě intenzivněji. Důležité posty ve vládě zaujímali v naprosté většině právě Rusové. V roce 1961 na XXII. Sjezdu KSSS předpokládal dosažení jednoty národů a zdůraznil, že hranice mezi republikami postupně ztrácejí význam. Později prohlásil: “*Čím rychleji budeme mluvit rusky, tím rychleji vybudujeme komunismus.*” Za vlády Brežněva se kladl důraz především na netnickou identifikaci jednotlivce jako “sovětského člověka”. V průběhu desetiletí se pojem “sovětská národnost” stává téměř skutečností. Tato “nová” národnost byla masivně podporována centrální vládou. Tato praxe byla uplatňována především ve městech, kam se hojně příslušníci tohoto “nového národa” stěhovali. Znamé jsou také příklady velkých staveb po celé zemi, kam byli záměrně umisťováni dělníci z různých republik, aby byli nuceni se spolu dorozumívat rusky. V Bělorusku a na Ukrajině bylo velmi problematické se vyjadřovat v mateřském jazyce. Tyto projevy byly považovány za projevy provincialismu a někdy až za politickou manifestaci. Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 20. století se zdálo, že se sovětské plány “posověštování” blíží k úspěšnému završení. Počet obyvatel svazu, kteří považovali ruštinu za svůj mateřský jazyk, rostl. Znamenalo to, že se občané SSSR stále více pokládali za Rusy a čím dále více ochotněji přecházeli k ruštině jako svému mateřskému jazyku. Toto se týkalo mimo jiné až 26% Ukrajinců, 38,7% Bělorusů, 56,8% Němců, 31,9% Poláků a 16,4% Moldavanů.⁸⁰

Dalším faktorem bylo stále “odnárodnování” svazových republik. To znamená, že slovanské národy byly uměle přesídlovány do svazových republik. Na příklad v Ázerbajdžánu původní obyvatelstvo tvořilo 73,8%, Rusové 10% a 9,4% tvořili Ukrajinci. O

⁷⁹ ZAJĄCZKOWSKI, Wojciech. *Rusko a národy: osmý kontinent: náčrt dějin Eurasie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Misgurnus, 2011. s. 193.

⁸⁰ KULEŠOV, S. V. *Naciolnaja politika Rosii: istorija i soveremennost'*. Moskva: Russkij mir, 1997. s. 346.

úspěšnosti politiky rusifikace svědčí data, uváděná k roku 1989. Ze 147 milionů obyvatel Ruska se téměř 120 milionů považovalo za ruské obyvatelstvo. To znamenalo, že pouze 18,5% obyvatelstva tvoří neruské obyvatelstvo, které se dáledělí na více než 130 národnostně – etnických skupin.⁸¹

Změnu s těchto trendech znamenal až příchod perestrojky v 80. letech 20. století a následný rozpad SSSR.

5.3 Etnické nepokoje na území SSSR

Ve všech oblastech země však tento proces nepostupoval tak zdárně. Národní odpor proti systému se začal nejrychleji projevovat u národů, které právě kvůli národní diskriminaci utrpěly nejvíce. Týkalo se to především deportovaných národů a také společností v západním pohraničí SSSR, které byly do impéria začleněny během druhé světové války. Ve značné míře se tato tendence projevila u kdymských Tatarů, kteří byli deportováni ze své domoviny během roku 1944 do Střední Asie. Po rehabilitaci vystěhovaných národů v roce 1956 byli skupinou, která nezískala žádnou šanci pro návrat do své vlasti. Po zrušení jejich povinného pobytu na území Uzbekistánu, museli souhlasit s prohlášením, ve kterém se zřikají všech nároků namajetek, který zachovali na Krymu. Dále se jejich možnosti volného pohybu po SSSR nevztahovaly na území Krymského poloostrova, kam měli vstup zakázán. S tímto faktem se Tataři nemohli smířit a proto začali petiční akce pro návrat na Krym. Moskva tyto akce zpočátku ignorovala, avšak rozmach a houževnatost, který je provázel, vedly zákonitě k protiakci. V roce 1961 odstartovaly první represe a v roce 1962 se v Taškentu konal první proces s krymskotatarskými aktivisty. V říjnu roku 1966 při 45. výročí vzniku Krymské autonomní sovětské socialistické republiky došlo na mnoha místech v Uzbekistánu k tatarským demonstracím. Do míst demonstrací byla poslána armáda, a ta společně s policií demonstranty násilně rozehnala. V roce 1967 se Tataři znovu střetli se silami ministerstva vnitra a více než 160 lidí bylo uvězněno. Teprve 9. září 1967 úřady ustoupily a presidium Nejvyššího sovětu SSSR vydalo dekret *O občanech krymskotatarské národnosti obývajících drive Krym*. O návrat tatarů na Krym však, až na Tatarsy samotné, neměl zájem téměř nikdo. Vláda v Moskvě nechtěla ustupovat vzpurným národům a dávat tak záminku ke vzpourám dalších podrobených národů na území SSSR. Proti migraci Tatarů byla

⁸¹ Soupis obyvatelstva Sovětského svazu. [online]. [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://antropok.archipelag.ru/text/a134.htm>

take lokální vláda v Uzbekistánu, která viděla nebezpečí v odlivu pracovní síly ze svého území. Velkou nevoli vzbuzoval návrat Tatarů take na samotné Ukrajině. Vláda Ukrajinské SSR si nepřála příliv “problematického” obyvatelstva s značně protiruským smýšlením a civilní obyvatelstvo Krymu se obávalo konfrontace s původními obyvateli. Z těchto důvodů byly až dorozpadu SSSR vynakládány značné snahy, aby se vyhnanci nemohli navrátit.⁸²

V podobném postavení jako krymští Tataři byli meschetští Turci, kteří byli deportováni rovněž do Uzbekistánu. Jejich původní domovinou byly oblasti jižní Gruzie. Meschetští Turci podobně jako krymští Tataři pořádali různé protestní akce a manifestace. Jejich snaha však byla důsledně potlačována centrálními orgány.

Další konfliktní území, které se potýkalo s problematikou navrátilivších původních obyvatel po stalinských čistkách, byl severní Kavkaz. Do svých vlastí se vraceli Čečenci, Ingušové, Kalmykové, Balkaři a Karačajevci. Na území Čečensko – Inguška docházelo, podobně jako v oblasti Krymu, k nepokojům a protestům nových, především ruských obyvatel, kteří toto území postupně osídlili. V roce 1958 došlo v Grozném k protičečenským a protiingušským nepokojům. Po celá další desetiletí docházelo k živelným protestům jak ze strany Čečenců, tak především ze strany značně poškozených Ingušů. Vůči nově příchozím se také velmi ostře vymezovali obyvatelé Severní Osetie, což vedlo take k několika nepokojům. K nejznámějším patří propuknutí protiingušských nepokojů v roce 1981. Tyto nepokoje byly zvládnuty až po nasazení značných počtů příslušníků armády a ministerstva vnitra.

I když nepokoje vyvolané přestěhováním národů Kazvkazu a krymských Tatarů představovaly pro centrální vládu značný problém, nemůžeme tyto lokální konflikty považovat za ohrožení komunistické státnosti.⁸³

Významějším mezníkem etnických nepokojů byly národnostní hnutí na úrovni svazových republik, především v pobaltských zemích a také na Ukrajině. Příčinou nespokojenosti tohoto neruského obyvatelstva byl především stav kultury a zejména stav národního jazyka spolu se silnou rusifikací. Odmítání ruštiny jako univerzálního

⁸² ZAJĄCZKOWSKI, Wojciech. *Rusko a národy: osmý kontinent: náčrt dějin Eurasie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Misgurnus, 2011. s. 203.

⁸³ Tamtéž, s. 204.

komunikačního jazyka si vedení SSSR vykládalo jako zpochybňování soudržnosti sovětského státu. Tyto snahy mohly být vnímány jako útok na podstatu SSSR.

Na území Ukrajinské SSR probíhala intenzivní rusifikace již od vzniku SSSR. Skupiny, které se snažily poukazovat na stav ukrajinské kultury či jazyka byly systematicky likvidovány tajnými službami. Všeobecně lze konstatovat, že východ země byl osídlen téměř výhradně rusky hovořícím (rusifikovaným) obyvatelstvem. Na západě se v malé míře vyskytovaly například školy vyučující v ukrajinském jazyce. V západní části země se také nacházelo obyvatelstvo, které bylo kvůli údajným “antisovětským” postojům značně perzekuováno. Jednalo se především o velká města jako Lvov, Ivano-Frankovsk a Luck. V polovině 60. let 20. století se na scéně etablovala nová tzv. “generace šedesátníků”. Tato mladá ukrajinská intelligence působila zpočátku hlavně v Kyjevě a postupně se prosazovala i ostatních částech země. Tato generace se začala veřejně zajímat o stav ukrajinské kultury. Tato generace prosazoval zvýšení počtu ukrajinských škol a novin ale kritizovala i sovětsko národnostní politiku. Tato činnost téměř okamžitě odstartovala rozsáhlé mechanismy represí. Mnoho odpůrců režimu bylo odsouzeno a byla provedeny i personální změny v Komunistické straně Ukrajiny a KGB. Za zmínku zde také stojí vznik Ukrajinské helsinské skupiny v roce 1976. členové této nevýznamější skupiny bojující pro ochranu lidských práv na Ukrajině byli hromadně vězněni.⁸⁴

V litevské společnosti se protiruský odpor projevoval z podobných příčin jako na Ukrajině. Jednalo se tedy o likvidaci národní identity a intenzivní rusifikaci. Nejúčinnějším nástrojem litevců proti rusifikaci se stal pasivní odpor. Existovaly zde však aktivní nelegální skupiny jako Svaz boje za nezávislost Litvy nebo Iniciativní skupina na obranu litevsčiny. Podobná situace vládla také v Estonsku. Značná rusifikace společnosti i kultury vedla k vedla u jisté části společnosti k bojkotování ruštiny, manifestacím především ze strany mládeže a studentů. Na studenstské demonstraci v Tallinu přijel dohlížet osobně velitel KGB, Jurij Andropov.⁸⁵

S většími komplikacemi se však Moskva potýkala v regionu Zakavkazska. Když se podobně jako v ukrajinské SSR začala diskuse nad postavením gruzínštiny jako o státním

⁸⁴ ZAJĄCZKOWSKI, Wojciech. *Rusko a národy: osmý kontinent: náčrt dějin Eurasie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Misgurnus, 2011. s. 205.

⁸⁵ Tamtéž, s. 207.

jazyce, vyvolalo to silné protesty gruzínské intelligence. Úřady demonstrace zprvu rozháněli tanky, ale protestující gruzínci neustoupili. Postupně však nastal obrat díky přístupu tehdejšího tajemníka Komunistické strany Gruzie, Eduarda Ševarnadzeho. Nejen že se Ševarnadzemu podařilo zabránit krveprolití mezi demonstranty a vládními složkami ale dne 14. dubna 1978 přednesl před televizními kamerami sporný článek ústavy, kde byla gruzínština ukotvena jako státní jazyk Gruzínské SSSR. Po neúspěchu v Gruzii se vláda SSSR potýkala s velmi podobnými problémy v ostatních zakavkazských republikách, Arménii a Ázerbajdžánu. Jelikož státní moc ustoupila již v jednom z těchto států, logicky i zbylé státy si nárokovaly právo na ukotvení svého národního jazyka v ústavě. Sovětská moc tedy na Zakavkazsku navzdory plánům a záměrům nedokázala prosadit úplnou eliminaci národního jazyka.⁸⁶

Narozdíl od evropských regionů docházelo k mnohem problematičtější infiltraci sovětské moci v muslimských oblastech. Rodová, či kmenová pouta v těchto oblastech měla v těchto oblastech převahu nad lojalitou ke Komunistické straně. Bylo zaznamenáno, že mnohé středoasijské a severokavkazské kolchozy vznikaly s podporou rodových společenství. Také některé konflikty mezi těmito společenstvími se řešily pouze pomocí zvykového práva. Mezi regiony, na kterých neměla státní moc přílišnou kontrolu pařily oblasti, kde se začalo etablovat súfijské bratrstvo. Jednalo se především o azerské vesnice v Karabachu a hornaté oblasti Dagestánu. Represivní aparát měl na tyto islámské struktury pouze malý vliv. Zapříčiňovala to špatná znalost jazyka, uzavřenost rodových struktur a v neposlední řadě také odlehlost a špatná přístupnost těchto území.

Neschopnost úřadů v této oblasti můžeme demonstrovat na čečenském nájezdu na dagestánskou vesnici Duči v roce 1964. Nájezdu do sousední republiky se účastnilo přes 500 Čečenců. Tehdejší úřadům se nepodařilo zjistit, jakým způsobem se dokázal takový počet lidí nepozorovaně dostat do sousední republiky, ani se nepodařilo zajistit organizátory těchto nepokojů.⁸⁷

V muslimských republikách Střední Asie byl odpor vůči centrální moc výrazně slabší než v ostatních výše zmiňovaných zemích. Nevznikaly zde disidentské organizace ani se nepořádaly

⁸⁶ ZAJĄCZKOWSKI, Wojciech. *Rusko a národy: osmý kontinent: náčrt dějin Eurasie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Misgurnus, 2011. s. 204.

⁸⁷ Tamtéž, s. 209 - 210.

masové demonstrace jako například na Ukrajině, Pobaltí nebo Gruzii. Tyto oblasti byly hlavně během druhé světové války osídlovány značným počtem Evropanů a v mnoha z těchto republik představovalo ruské obyvatelstvo většinu. Je zde nutno zmínit, že během 70. let. 20. století můžeme zaznamenat změnu v poměrech přistěhovalectví z evropské části Sovětského svazu.⁸⁸

Obrat (*obratičenstvo*) začal v Kyrgyzstánu okolo roku 1970 a v následujících letech se rozšířil do celé Asie. Obzvláště zozsáhlou podobu mělo toto vystěhovalectví převážně Rusů v odlehlých venkovských oblastech, kde byl nátlak rozhořčeného původního obyvatelstva silnější. Mezi lety 1970 – 1979 vystěhovala polovina Rusů z vesnic v okolí Taškentu. Většina těchto obyvatel se stěhovala zpět do Ruska, ale přitahovaly je i pobaltské státy. Pokud porovnáme data z roku 1989 s daty z roku 1959, kdy dosáhlo ruské pronikání na východ nejvyššího bodu, vidíme následující výsledky. V Estonsku můžeme zaznamenat zvýšení počtu ruského obyvatelstva o 10,26%, v Lotyšsku o 7,38% a v Bělorusku o 5,02%. Naopak v Ázerbajdžánu můžeme sledovat úbytek Rusů o 7,92%, Kyrgyzstánu o 8,65% a v Turkmenistánu o 7,80%.⁸⁹ Z muslimských národů se o svou nezávislost prosazoval Tatarstán, který se také nejvíce přiblížil odporu republik na západě.

S blížícím se rozpadem Sovětského svazu se začaly utvářet nová ohniska budoucích etnických nepokojů. Příkladem mohou být Arméni, obývající oblasti Náhorního Karabachu. V roce 1987 zaslali tyto obyvatelé tehdejšímu generálnímu tajemníkovi ÚV KSSS Michailu Gorbačovovi petici, ve které se dožadovali přičlenění jejich region k Arménii. Když se po roce setkali s odmítavým stanoviskem, začali protestovat v ulicích hlavního města Náhorního Karabachu, Stepankertu. V únoru roku 1988 provedli Azerové nedaleko Baku pogrom na arménské obyvatelstvo. Zahynulo 31 lidí a mnoho dalších bylo zraněno. Tyto události odstartovaly exodus Arménů z Ázerbajdžánu a Azerů z Arménie. Tento neutichající konflikt velmi zdiskreditoval ideal jednotlivého sovětského lidu. Tento etnický konflikt byl probírán veřejně a byl dokonce zmiňován i v televizi.⁹⁰ K dalšímu konfliktu se zchylovalo v Abcházské autonomní SSR, kde se Gruzínci a Abchazové střetli ve městě Suchumi. Hlavní

⁸⁸ ZAJĄCZKOWSKI, Wojciech. *Rusko a národy: osmý kontinent: náčrt dějin Eurasie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Misgurnus, 2011. s. 210.

⁸⁹ BELL, Andrew. *Etnické čistky: Bosna, Kypr, Karabach, Kosovo, Palestina, bývalý Sovětský svaz, Rwanda a Burundi, Srí Lanka, Transylvánie, Ulster*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2003. s. 193.

⁹⁰ Dějiny Sovětského svazu. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/D%C4%9Bjiny_Sov%C4%9Btsk%C3%A9ho_svazu

výbuchy etnického násilí však můžeme zaznamenat až po rozpadu SSSR v roce 1991.

5.4 Etnické konflikty po rozpadu SSSR

Po rozpadu SSSR můžeme zaznamenat výbuch národnostních konfliktů na celém území bývalé svazové republiky.

Mezi nejneklidnější území dnešní Ruské federace a někdejšího SSSR můžeme bezpochyby zařadit region Severního Kavkazu. Konflikt, který vypuknul v první polovině 90. let 20. století v Čečensku můžeme jednoznačně zařadit k největším na území SSSR po jeho rozpadu.

Již od počátku roku 1990 se situace v Čečensku radikalizovala a zastánci politiky osamostatnění byli rozhodující politickou silou v zemi. Zcela nová situace ale nastala po rozpadu SSSR v roce 1991. Po rozpadu SSSR vyhlásili představitelé hnutí za nezávislost v listopadu 1991 vznik Čečenské republiky Ičkerie.⁹¹ Ruský prezident Jelcin odmítnul čečenskou nezávislost uznat a následě vyhlásil v zemi výjimečný stav.⁹²

Měsíc po těchto událostech se od Čečenska oddělilo Inguško. 31. března 1992 Přestože nová federální smlouva, která vstoupila v platnost v roce 1993 poskytovala národním republikám velmi široké pravomoci, nepodepsaly ji dvě republiky – Tatarstán a Čečensko. Zatímco první z nich dojednala s vládou federace přijatelné podmínky, Čečensko tvrdě hájilo své požadavky na plnou nezávislost.⁹³

Čečensko odmítnulo podepsat federální smlouvu s Ruskem, což zapříčinilo vojenskou intervenci ze strany Ruska. Neúspěchem skončil výsadek speciálních jednotek. Rusko se také podílelo na zákulisních operacích vedených zvláštními službami, a uskutečnilo se také několik nepovedených pokusů o ozbrojený převrat.⁹⁴

⁹¹ Čečensko. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Ce%C4%8Densko>

⁹² ŠMÍD, Tomáš, ed. a VAŘURA, Vladimír, ed. *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. s. 194.

⁹³ BAAR, Vladimír. *Národy na prahu 21. století: emancipace nebo nacionalismus?*. Vyd. 2. Šenov u Ostravy: Tilia, 2002. s. 114.

⁹⁴ Čečensko. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Ce%C4%8Densko>

V dubnu 1993 po početných roztržkách s parlamentem Dudajev rozpustil parlament a následně zavedl prezidentský systém. Již v tomto období se staly na území sousedních ruských krajů početné případy čečenských teroristických akcí, jako únosy autobusů a letadel.⁹⁵

Jelikož podle ruské strany veškeré „mírové“ pokusy o normalizaci této odbojné republiky selhaly, rozhodlo se tehdejší vedení k masivní vojenské intervenci. Dne 11. prosince 1994 vstoupila na území republiky vojska Ruské federace. Čečenskou hranici překročilo zhruba 40 000 ruských vojáků což představovalo největší ruskou vojenskou akci od skončení války v Afghánistánu.⁹⁶ Přes počáteční úspěch se ruská ofenzíva brzy zastavila a postupně přerostla v táhlu partyzánskou válku, na kterou byla ruská konvenční vojska jen velmi špatně připravena. V té době se na území Čečny začaly formovat radikální islámské polní guerilly, které se však v odporu proti ruské okupační moc nezdráhaly využívat teroristických činů. Nechvalně známou aktivní skupinou byla odbojová skupina pod vedením Šamila Basajeva. Jednou z nejznámějších akcí Š. Basajeva v této fázi konfliktu bylo obsazení nemocnice v jihoruském městě Bud'onnovsk. Čečenští vzbouřenci drželi v nemocnici přes 1000 rukojmích. Ruská vláda ze strachu z obrovských civilních ztát ustoupila jejich požadavkům a umožnila vzbouřencům návrat zpět do Čečenska.⁹⁷ Čečenským jednotkám se podařilo krátkodobě dobýt některá města a dokonce se jim podařilo znovu dobýt hlavní město, Groznyj.

V důsledku velmi vleklých bojů a překvapivě (vzhledem ke značné konvenční přesile) nerozhodnému výsledku konfliktu se ruská strana, pod tlakem nadcházejících voleb rozhodla jednat o příměří. Nový prezident Aslan Maschadov a ruský general Alexandr Lebed' podepsali v dagestánském Chasav – Jurtu mírovou dohodu, která ukončila válku a vedla v následujících měsících k urovnání konfliktu mezi Ruskou federací a Čečenskou republikou Ičekeia.⁹⁸

Důvodem k další ruské intervenci do země byly opět separatistické tendence, tentokrát

⁹⁵ Čečensko. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Ce%C4%8Densko>

⁹⁶ ŠMÍD, Tomáš, ed. a VAŘURA, Vladimír, ed. *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. s. 194.

⁹⁷ Tamtéž, s. 206.

⁹⁸ Tamtéž, s. 212.

se ovšem jednalo radikálnější způsob. Již zmíněný Šamil Basajev se svými spolubojovníky snažil po vstupu do sousedního Dagestánu vybudovat na Kavkaze islámský kalifát. Do toho pokračovaly teroristické útoky hluboko na území samotného Ruska. Tyto provokace vedly k opětovnému bombardování Čečenska a následné pozemní invazi. Během této ofenzívy byla obsazena celá země.⁹⁹ V této fázi je nutno připomenout, že v květnu 2000 nastupuje do prezidentského Vladimír Putin. S jeho osobností je ostatně spojený poslední vývoj v Čečensku. V roce 2002 nastává v ruské zahraniční politice vůči Čečensku velký zvrát. Ruská vláda si postupně začíná uvědomovat, že politicky i ekonomicky výhodnější bude v Čečensku nastolit jakýsi režim postupné „normalizace“. Rusové tedy oficiálně ukončí bojové operace.

V roce 2003 byla sestavena nová ústava a volby vyhrál bývalý polní velitel, nyní proruský politik, Achmad Kadyrov. Mnozí Čečenci jej však považovali za zrádce a v roce 2004 na něj byl spáchán úspěšný atentát. Po smrti svého otce o sobě poprvé dává vědět jeho ambiciózní syn, Ramzan. R. Kadyrov se stává v Moskvě velmi oblíbeným a Vladimír Putin jej prosazuje na post nové hlavy státu. Volby však z několika důvodů, (jeden z nich je Kadyrovův nízký věk) vyhrává Alu Alchanov.¹⁰⁰ Během vlády Alchanova však dále pokračují ojedinělé teroristické útoky na území federace. Čečenská vláda se od nich však rázně distancovala. V únoru 2007 je však zvolen prezidentem prokremelský Ramzan Kadyrov.

Dalším etnicky neklidným územím v oblasti Kavkazu je zakavkazský Náhorní Karabach. Stejně jako v jiných částech Sovětského svazu, i na jižním Kavkaze představoval nástup Michaila Gorbačova a jeho politiky perestrojky a glastnosti spouštěcí mechanismus řady společenských změn. Slábnoucí centrální moc dokázala stále méně kontrolovat svoje periferní území, na kterých se postupně rozhořely dlouho potlačované národnostní konflikty.¹⁰¹

Ve 20. letech 20. století byla zásluhou necitlivé sovětské politiky začleněna oblast Náhorního Karabachu do Ázerbajdžánské SSR. V roce 1926 však 93,5% obyvatel oblasti

⁹⁹ Čečensko. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 - [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Ce%C4%8Densko>

¹⁰⁰ Čečensko. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 - [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Ce%C4%8Densko>

¹⁰¹ ŠMÍD, Tomáš, ed. a VAŘURA, Vladimír, ed. *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. s. 152.

představovali Arméni. Následujících 50 let nevraživost těchto dvou etnik postupně sílila, centrální vládě se však relativně dařilo v oblasti udržovat klid.¹⁰²

Napětí mezi Ázerbajdžánem a Arménií se znatelně zvýšilo v roce 1988, kdy začali Arménští obyvatelé Ázerbajdžánu emigrovat do Arménie a naopak. Docházelo tak k jakési výměně obyvatelstva. V oblasti Náhorního Karabachu však zůstávala obě etnika na svých pozicích. K nejzávažnější eskalaci etnického násilí v tomto období dochází v Sumigatu, kde události nesly charakter organizovaného pogromu na Armény. Dne 30. srpna 1991 vyhlásil Ázerbajdžán svou nezávislost. Tato událost samozřejmě dále zaktivizovala odpor obyvatel Náhorního Karabachu, kteří se nechtěli smířit s faktem, že by toto území zůstalo součástí nově vytvořeného státu. Dne 2. září 1991 vyhlásilo karabašské vedení nezávislost, kterou však Ázerbajdžán neuznal. Mezi lety 1992 až 1994 probíhal mezi Arménií a Ázerbajdžánem otevřený konflikt, ve kterém obě strany slavily střídavé úspěchy. V průběhu konfliktu docházelo k mnoha excesům a etnickým čistkám na obou stranách. Arménii se do konce války podařilo obsadit Lačinský koridor, který propojuje území Arménie s Náhorním Karabachem. Dne 12. květa 1994 bylo dohodnuto v Moskvě křehké příměří. Konflikt si vyžádal statisíce až million uprchlíků a desetitisíce lidských životů. Situace v Náhorním Karabachu je dodnes velmi vypjatá a z velké části nevyřešená. Arménská pozice při řešení konfliktu vychází z lpění na právu národního sebeurčení. Ázerbajdžán naopak trvá na principu teritoriální integrity, a trvá na tom, že se stal obětí vojenské agrese.¹⁰³

Třetím, významným etnickým konfliktem na území Kavkazu, byl konflikt mezi Gruzii a Abcházíí. Pozadí tohoto konfliktu spadá až do začátku 19. století kdy expandující Ruská říše vytvořila na území Gruzie a Abcházie protektorát. Abchazové, kteří byli náboženstvím i kulturou Gruzíncům odlišní, se dožadovali samostatného státu. V roce 1921 byly obě oblasti nakrátko vyhlášeny sovětskými socialistickými republikami. Tento stav byl však záhy změněn a Abcházská SSR byla přetvořena v Abcházskou autonomní sovětskou socialistickou republiku, což znamenalo *de iure* snížení abcházského postavení v rámci sovětské hierarchie administrativních útvarů. S nástupem politiky perestrojky došlo v Gruzii k

¹⁰² Náhorní Karabach. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1horn%C3%AD_Karabach

¹⁰³ ŠMÍD, Tomáš, ed. a VAŘURA, Vladimír, ed. *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. s. 153 – 170.

aktivizaci národního cítění a požadavků na samostatnost. Abcháze viděli v tomto vývoji ohrožení, protože po eventuálním vyhlášení Gruzínské samostatnosti by zůstali při jednání s tbiliskou vládou bez pomoci Moskvy. První střety v oblasti se odehrály v červenci 1988 v Suchumi a vyžádaly si 14 mrtvých a přes 200 zraněných. Důvodem střetů bylo otevření pobočky Tbiliské státní univerzity v Suchumi.¹⁰⁴ V dubnu roku 1991 vyhlásila Gruzie nezávislost a jejím prezidentem se stal Zaviad Gamsachurida. *“Nezkušenost v politice, tlak ze stále sovětské Moskvy a vzrůstající hospodářská krize vedlyk tomu, že Gamsachurida začal radikalizovat svou národnostní politiku, aby přenesl pozornost společnosti ze svých neúspěchů na jiné otázky s lepším mobilizačním potenciálem.”*¹⁰⁵

Postupná nespokojenost s jeho politikou vedla k jeho svržení a nahrazení novým prezidentem, Eduardem Ševarnadzem. Mezi spouštěcí mechanismy gruzínsko – abcházského konfliktu můžeme považovat vyhlášení Abcházské nezávislosti a výsledek politických změn v Gruzii. Přívrženci bývalého prezidenta Gamsachurida zajali několik členů vlády a stáhli se na západ Gruzie. Příkaz k osvobození zajatců dostal velitel gruzínské obrany Tengiz Kitovani, který však po zajištění zajatců pokračoval do abcházského Suchumi za účelem stabilizace situace v Abcházii. Abcházie chápala tyto operace jako vyhlášení války a v dalším roce se rozpoutal intenzivní konflikt. Bojů se účastnily značné počty jiných etnických skupin, které bojovaly na jedné či oné straně. Na straně Gruzie stáli gruzínští dobrovolníci a část žoldáků. Naproti tomu na straně Abcházie bojovala například Konfederace kavkazských národů. Nejpočetnější dobrovolnickou armádu tvořili Čečenci v čele se Samilem Basajevem. Abcházská armáda se po prohře u Suchumi stáhla do města Gaudaty, kde sídlily jednotky ruské armády. Abcházané oficiálně požádali Rusko o pomoc. Prezident Boris Jelcin oficiálně zaujal neutrální stanovisko a inicioval mírová jednání v Moskvě. Podepsání smlouvy zajistilo na krátkou dobu klid zbraní, avšak tato smlouva dostatečně neošetřila Gruzínsko – Abcházský vztah. Následně došlo k obnovení bojů, ve kterých slaví Abcházská armáda jisté úspěchy. Gruzínský prezident Ševarnadze obviňoval Rusko z aktivní podpory Abcházie, což Rusko odmítalo. V této souvislosti lze zmínit incident při kterém byl na začátku roku 1993 sestřelen ruský letoun SU- 27. Po protestech gruzínské strany odpověděli, že to byl gruzínský letoun, který byl záměrně přemalován na ruské barvy a bombardoval gruzínské pozice. Zde je vhodné

¹⁰⁴ ŠMÍD, Tomáš, ed. a VAŘURA, Vladimír, ed. *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. s. 244.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 245.

uvést, že ve výzbroji gruzínské armády žádný letoun typu SU - 27 nebyl.¹⁰⁶ Abcházská armáda postupně vytlačila Gruzínské jednotky ze svých pozic a na podzim roku roku 1993 definitivně dobyla hlavní město Suchumi. V následku odchodu gruzínské armády začaly abcházské jednotky etnické čistky proti zbylému gruzínskému obyvatelstvu města. Během jara roku 1993 se také značně zhoršila bezpečnostní situace v Gruzii samotné. Gruzínci pod tlakem vojenských i vnitropolitických neúspěchů byli přinuceni jednat. V roce 1994 bylo uspořádáno mírové jednání v Ženevě. Gruzínská strana byla nucena souhlasit s umístěním ruských jednotek s mandátem SNS podél společných hranic a uznat práva Abcházie na existence autonomní republiky.¹⁰⁷

¹⁰⁶ ŠMÍD, Tomáš, ed. a VAŘURA, Vladimír, ed. *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. s. 248.

¹⁰⁷ Gruzínsko-abcházský konflikt. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Gruz%C3%ADnsko-abch%C3%A1zsk%C3%BD_konflikt

6 Rozpad SSSR

Problematika příčin rozpadu SSSR je stále diskutovaným tématem. Mezi příčiny rozpadu SSSR můžeme řadit mnoho důležitých faktorů. Mezi nejdůležitější faktory můžeme jistě zařadit ekonomický úpadek celé země, zejména v posledním desetiletí existence SSSR. Dalším důležitým mezníkem v tomto procesu byl jistě nástup M.S. Gorbačova do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS a jeho reformy. Neméně důležitým faktorem, který je zpracován v předešlé kapitole byla etnická nejednota SSSR a eskalace etnických konfliktů. V neposlední řadě je třeba zmínit tlak Spojených států Amerických, reprezentovaný zejména politikou prezidenta Ronalda Regana.

6.1 První fáze přestavby

Za významný mezník ve vývoji SSSR byl nástup Michaila Sergejeviče Gorbačova do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS dne 11. března 1985. Gorbačov reprezentoval novou generaci ve vedení sovětského státu. Patřil mezi generaci, které se již přímo neprošla druhou světovou válkou a období stalinismu.¹⁰⁸

Byl velmi vzdělaný a po V. I. Leninovi to byl první vysokoškolsky vzdělaný právník ve vedení státu.¹⁰⁹

V projevu na zasedání ústředního výboru KSSS 23. dubna 1985 mimořádně otevřeně kritizoval stav hluboké a všestranné stagnace sovětské společnosti. Ve svém projevu mimo jiné uvádí: *“musíme provést rozhodující obrat a převést ekonomiku na koleje intenzivní výroby a výkonnosti za pomoci nejvyspělejší vědy a techniky, a to v co nejkratším čase.”* Později tento výrok již spíše pro veřejnost doplnil: *“Nelze žít takto asketicky a se základními nedostatky stále do nekonečna, naše životní úroveň se musí radikálně svýštit.”*¹¹⁰

Tato krize zasahovala všechny téměř všechny oblasti sovětského sociálně-

¹⁰⁸ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 463.

¹⁰⁹ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 174.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 176.

ekonomického a politického systému.¹¹¹ SSSR se nacházela v situaci všeobecného ekonomického úpadku a celkový vývoj v posledních letech měl značně negativní vývoj.

Připomeňme si několik statistických údajů. Pokud se zaměříme na zemědělství, můžeme výnosy v Sovětském svazu mezi lety 1984-1985 přirovnat k pouhým 55% výnosů Polské lidové republiky. Do země muselo být dováženo každým rokem větší množství obilí. Klesala i kvalita života občanů SSSR. Od počátku 60. let 20. století konstantně klesala střední délka života a v průběhu 80. let 20. století byla srovnatelná se zeměmi Jižní Ameriky.¹¹² V době míru nebyl v průmyslové zemi nikde a nikdy takový pokles zaznamenán.¹¹³ Dětská úmrtnost stoupla v rozmezí let 1970 – 1975 o více než třetinu.¹¹⁴

V okamžiku, kdy Gorbačov zahájil politiku přestavby, byl hluboce oddán základním ideologickým pravdám socialismu.¹¹⁵

Z jeho dílčích a nepříliš úspěšných ekonomických opatření lze jmenovat protialkoholní kampaň z roku 1985. Situaci, kdy v SSSR za posledních 20 let stoupl prodej alkoholu čtyřnásobně a počet osob závislých na alkoholu stoupl na 5 milionů, se Gorbačov pokoušel řešit omezením prodeje a produkce alkoholu. V důsledku těchto opatření se však dostavily těžké hospodářské důsledky.¹¹⁶

V únoru 1986 se konal XXVII. sjezd KSSS, kde vyhlásil novou pětiletku a stanovil cestu demokratizace, nového myšlení a přestavby.¹¹⁷

Přes dílčí ekonomická opatření však pokračoval všeobecný ekonomický úpadek. Stát se udržoval převážně vývozem surovin. Ropa a plyn zabezpečovaly přibližně tři čtvrtiny všech deviz státu. V popředí zájmu byly stále velké výrobní podniky a byl stále preferován těžký průmysl. Sovětské obyvatelstvo pocíťovalo neustálý nedostatek základního spotřebního zboží. Někteří publicisté tvrdí, že ekonomiku také značně poškodilo značné zbrojní úsilí. V

¹¹¹ KOTYK, Václav. *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2009. s.206.

¹¹² ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 464.

¹¹³ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 179.

¹¹⁴ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 464

¹¹⁵ KOTYK, Václav. *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2009. s.208.

¹¹⁶ DURMAN, Karel. *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. s. 303.

¹¹⁷ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 465.

80. letech 20. století měl SSSR největší armádu na světě, která čítala čtyři a půl milionu vojáků. Zaznamenat lze take značný nadbytek ozbrojené techniky. Sovětská armáda udržovala ve výzbroji mimo jiné osm typů stíhacích letounů (armáda USA měla jen tři), osm tříd útočných ponorek (armáda USA měla jen jednu) a take udržovala tři obrovské, ale značně zchátralé námořní flotily. Celková nehospodárnost sovětské ekonomiky dosahovala celkově značných rozměrů. Bylo propočteno, že v tomto období se roční ztráty v průmyslu přibližovaly polovině nákladů SSSR na konflikt s Německem během 2. světové války.¹¹⁸

Zančnou kritiku režimu způsobila také jaderná havárie v Černobylu.¹¹⁹ V noci ze čtvrtka na pátek 26. dubna 1986 zavinila obsluha 4. bloku černobylské jaderné elektrárny explozi reaktoru. Gorbačovova vláda tuto informaci připustila až 28. dubna a bylo uváděno, že šlo o malou nehodu. Pozdní reakce a neochota připustit skutečný stav celé havárie vedl ke značným ztrátám na životech. V oficiálním tisku z 30. 4. 1986 byly připuštěny dvě oběti. Podle neoficiálních údajů však bezprostředně po výbuchu 3500 osob.¹²⁰ Počet osob, které podlely následkům ozáření a radioaktivního zamoření v následujících letech, je však mnohonásobně vyšší.

6.2 Druhá fáze přestavby

Během dvou let, v roce 1987 se ukázalo, že politika dílčích reforem ve skutečnosti není řešením.¹²¹ Přes pokusy o ozdravení socialistického zřízení a jistou demokratizaci SSSR se dále oslabila moc KSSS i Gorbačova samotného. Jeho uvolnění cenzury a pokusy o větší politickou uvolněnost vedly k povzbuzení disidentů v Rusku a také k aktivizaci nacionalizmu v některých Sovětských republikách.¹²²

Toto období bývá příznačně nazýváno jako “*volný pád*”. Za těchto okolností vyslovil Gorbačov jako požadavek pro pravdivost informací, tzv. glasnost'. Glasnost'

¹¹⁸ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 181.

¹¹⁹ DURMAN, Karel. *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. s. 308.

¹²⁰ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 184.

¹²¹ KOTYK, Václav. *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2009. s.210.

¹²² Michail Sergejev ič Gorbačov. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Gorba%C4%8Dov>

znamená otevřenost a průhlednost. Vysocí funkcionáři KSSS nesli tuto novou skutečnost s velkou nelibostí, protože se přímo dotýkala jejich privilegií. Zcela jinak se ke glasnosti postavili umělci a novináři. Od roku 1987 začali publicisté náhle informovat o dříve zakázaných tématech, byla publikovaná dosud zakázaná literární a jiná umělecká díla. V tomto období se také silně aktivizoval samizdat. Na podzim roku 1986 propustil Gorbačov z vyhnanství významného disidenta, Andreje Sacharova, který se ihned připojil k těm, kteří prosazovali prosazení plurality v mocenské struktuře.¹²³

Gorbačovova nerozhodnost a nečinnost a jeho nedůvěra v úplné tržní hospodářství a politický pluralismus postupně rozdmýchávala roztržky uvnitř vedení KSSS. Gorbačov vystupoval stále více jako politik středu, jako muž kompromisu, usilující o smířování jednotlivých stanovisek a proudů. Snažil se manévrovat mezi hlavními politickými proudy a přiklánět se vždy ke křídlu, které bylo v dané chvíli slabší.¹²⁴

Karel Durman uvádí k této problematice následující: *“V prvním, “růžovém období” se Gorbačov a gorbačovské vedení těšili značným sympatiím veřejnosti. Zdánlivě paradoxně se tato popularita stala překážkou racionálnímu rozhodování. Nechtěli se zříci dogmatu nízkých cen základních potravin, na jejichž udržování musel stát vydávat obrovské částky, a ještě hůře, podstoupili hazard zvyšování mezd a platů zároveň s vynakládáním obrovských investic do průmyslu a sociální výstavby. Jinými slovy, mrhali časem, když ještě měli co činit s lidmi navyklými k úplné pasivitě.”*¹²⁵

Jako příklad jeho neschopnosti se jednoznačně rozhodnout v rozhodujícím směřování vývoje státu můžeme uvést jeho postoj k známému plánu přechodu k tržní ekonomice, který předložil S. S. Šatalin v roce 1990. Tento plán, nazývaný “500 dní” byl založen na koncepci hospodářských svobod jednotlivce. Definoval záruku soukromého vlastnictví, privatizaci a podporu podnikání. Realizace tohoto plánu patrně mohla znamenat efektivní krok k vytvoření nového sociálně – ekonomického a politického systému. Šatalinův plán nebyl uskutečněn přes podporu republik, demokratických sil nakonec i jeho

¹²³ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 186.

¹²⁴ KOTYK, Václav. *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2009. s.231.

¹²⁵ DURMAN, Karel. *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. s. 347.

nejvýznamnějšího protivníka, Borise Jelcina.¹²⁶

6.3 Zahraniční politika M. S. Gorbačova

V oblasti zahraniční politiky zaznamenal M. S. Gorbačov nepopíratelně větší úspěchy než na poli domácím. Mimo jiné ho časopis *Time* označil za největšího světového politika roku 1987. V roce 1990 obdržel Nobelovu cenu míru.¹²⁷ V mezinárodní oblasti usiloval o zlepšení vztahů se Západem. Dokázal navázat přátelské vztahy s významnými světovými politiky. Mezi jinými navázal přátelské vztahy s premiérkou Spojeného království Margaret Thatcherovou, západoněmeckým kancléřem Helmutem Kohlem a především s prezidentem USA, Ronaldem Reganem.¹²⁸

Gorbačov si dobře uvědomoval, že hospodářské postavení SSSR již přestává zvládat náklady na postavení země jako supervelmoci. Snažil se to tedy dělat takovým způsobem, aby to bylo pro zahraniční politiku SSSR co možná nejvíce výhodné. Novinkou v tomto směru zahraniční politiky bylo také to, že návrhy byly vždy podloženy rozsáhlou propagandou, která USA nutila, aby je přijaly. Dne 1. července 1985 jmenoval ministrem zahraničí E. Ševarnadzeho. Tento politik byl zpočátku jedním z největších stoupenců Gorbačovova úsilí a dovoloval proto prosazování jeho vize zahraniční politiky. S R. Reganem se Gorbačov sešel 11. října 1986 v islandském Rejkjavíku, kde spolu projednávali omezení počtu jaderných raket středního doletu v Evropě.¹²⁹ Při této schůzce sice Regan Gorbačovovy návrhy odmítnul, další jednání pokračovala a v roce 1987 byla podepsána smlouva o likvidaci raket kratšího a středního doletu.¹³⁰

Gorbačov postupně přišel s projekty společných domů. Ve Vladivostoku v roce 1986 představil projekt *“pacifik, náš společný dům”* a v témže roce v Praze představil projekt *“Evropa, náš společný dům”*.¹³¹ Když tyto postoje později vysvětloval, mohly být

¹²⁶ KOTYK, Václav. *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2009. s.213.

¹²⁷ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 191.

¹²⁸ Michail Sergejevič Gorbačov. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Gorba%C4%8Dov>

¹²⁹ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 192.

¹³⁰ Michail Sergejevič Gorbačov. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Gorba%C4%8Dov>

¹³¹ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET

považovány de facto za odmítnutí třídního boje a akceptování kategorie všelidského zájmu.¹³²

Gorbačovovy cesty po světě se těšily značné popularitě a na mezinárodní scéně slavil významné úspěchy. Na domácí scéně však byla situace opačná. Zánčné komplikace působil dlouhodobý konflikt v Afghánistánu, který trval již od sovětského vpádu do země v roce 1979. V tíživé ekonomické situaci již nebyl SSSR schopen tento nákladný konflikt financovat, proto byl Gorbačov nucen v roce 1988 sovětská vojska ze země stáhnout. Dalším faktorem, který nedokázal na domácí politické scéně obhájit, bylo postupné osamostatnění zemí východní Evropy a následný odchod sovětských vojsk z těchto zemí. V roce 1990 dostal ministr zahraničí E. Ševarnadze otázku, v níž se skrývala kritika faktu, že SSSR ztratil “vážnost světa”. Ševarnadze se k tomuto vyjádřil následovně: *“Byla to velká země, ale velká čím? Rozlohou? Obyvatelstvem? Množstvím zbraní Lidskými těžkostmi? Nedostatkem práv jednotlivce? Neuspořádaností života? Lidskými těžkostmi? Nedostatkem práv jednotlivce? Máme se pyšnit tím, že máme prakticky nejvyšší dětskou úmrtnost na naší planetě? Není lehké odpovídat na otázky, kdo jste a čím chcete být? Zemí, ve které se všichni bojí, nebo zemí, již všichni respektují?”*¹³³ Z těchto významných výroků můžeme jednoznačně usuzovat, jakým směrem se Ševarnadzeho jednání ubíralo.

6.4 Rozpad SSSR a “srpnový puč”

Zdeněk Mlynář se k období mezi lety 1989 – 1991 vyjadřuje následovně: *“Od roku 1989 začíná nova fáze vývoje sovětských systémů, v níž se postupně prokazuje, že žádný z hlavních cílů “politiky přestavby” nebyl a take nebude dosažen....Ve chvíli, kdy přestavba zlomila totalitní povahu politické moci, kdy dosavadní systém už přestal být schopen fungovat jako totalitní diktatura, právě v této chvíli začínají narůstat vice němě všechny rozpory a konflikty plynoucí z toho, že cíle “přestavby” nejen že nebyly dosaženy, ale výsledkem je spíše opak původních záměrů.”*¹³⁴

V roce 1989 se v novém sovětu zformovala tzv. Mezuregionální skupina poslanců, která se začala nazývat Liberálové. Jejím nosným politickým programem bylo zavedení

OUT, 2001. s. 192.

¹³² ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 467.

¹³³ PRYCE-JONES, David. *Pád komunismu*. Vyd. 1. Liberec: Dialog, 1996. s. 106.

¹³⁴ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha: Prospektrum, 1991. s. 131.

pluralitního systému, obnova soukromého vlastnictví a plné zavedení tržního hospodářství. V čele skupiny stál jako autorita A. D. Sacharov, ovšem stále více o sobě dával vědět také B. N. Jelcin. Jelcin sám sebe začal považovat za “sociálního demokrata”. Ještě během jeho členství v KSSS začal komunisty označovat za “fantasty”. V prosinci roku 1989 A. D. Sacharov nečekaně umírá na srdeční záchvat.¹³⁵

Oslavy 1. Máje 1990 v mnohém naznačily, jak je narůstající krize systému rozsáhlá a jak se šíří mezi obyvatelstvem. Gorbačov společně s dalším vedením přihlížel průvodu asi 50 tisíc demonstrantů, kteří požadovali odstoupení vlády. Před univerzitou drželi studenti hladovku a na některých demonstracích hořely i Leninovy spisy. Gorbačov to označil podle denního tisku jako “řádění šilenců”.¹³⁶ Veřejnost byla v tomto období velmi netrpělivá a nespokojená. Velký vliv získala také televize a tisk. Předmětem kritiky bylo také neefektivní hospodářství, bída venkova, korupce vládnoucí strany, skandální stav zdravotnictví, chyby ve školství i stav armády. Čas od času se také objevila kritika KGB.¹³⁷ Inflace byla na rekordní výši a hodnota rublu se neustále propadala.

Konflikt mezi Ruskem a SSSR začal nabývat stále větších rozměrů. Potyčky mezi Gorbačovem a Jelcinem se staly v letech 1990 – 1991 jedním z hlavních témat politického života v SSSR.¹³⁸

Rok 1991 můžeme považovat za rok totálního a konečného rozpadu SSSR. Po odtržení zemí ve východní Evropě ze sféry vlivu se začaly osamostatňovat jednotlivé svazové republiky. Nutno je zmínit zejména problematiku Pobaltí. Gorbačov se v postoji k Pobaltí držel všeobecných představ o stavu národnostní otázky v SSSR. Spoléhal na to, že relativně vysoká životní úroveň, “posvětštění” měst, a výhody ekonomické integrace do sovětského systému bude příznivě působit proti separatistickým tendencím těchto republik. I Ševarnadze se z počátku domníval, že se pobaltské národy spokojí s maximální politickou a hospodářskou autonomií. Ve skutečnosti vnímali obyvatelé tří pobaltských národů projevy nového myšlení, stejně jako obyvatelé satelitních zemí ve východní Evropě, jako cestu k úplnému

¹³⁵ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 195.

¹³⁶ Tamtéž, s. 194.

¹³⁷ Tamtéž, s. 194.

¹³⁸ ZAJĄCZKOWSKI, Wojciech. *Rusko a národy: osmý kontinent: náčrt dějin Eurasie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Misgurnus, 2011. s. 220.

osamostanění a demokratizaci.¹³⁹

Zdeněk Mlynář k tomuto uvádí následující: *“Uvedený vývoj v menších zemích sovětského bloku v letech 1989- 1990 podstatně ovlivnil vývoj v SSSR. Lze říci, že k rozpadu sovětského systému v jeho “mateřské zemi” podstatně přispěl.”*¹⁴⁰

Celosvětově nejznámějším událostí v průběhu osamostňování pobaltských republik jsou události “krvavé litevské neděle” ze dne 13. ledna 1991. Při tomto incidentu zaútočily oddíly celosvazového ministerstva obrany a KGB na televizní věž ve Vilniusu a o život přišlo celkem 13 lidí. Proti tisícům Litevců, kteří vlatními těly bránili televizní věž byly nasazeny tanky, a některé oběti byly rozdrceny jejich pásy. Gorbačovova pozdní a nedostatečná reakce k těmto událostem jen dále zhoršovala situaci v regionu. Proces odtržení jednotlivých SSR nabral značnou dynamiku a během roku 1991 vyhlásila nezávislost většina republik. Jako první ze svazových republik oficiálně vyhlásila nezávislost Arménie dne 23. 8. 1990. Jako první z pobaltských republik vyhlásila nezávislost Litva 11. 2. 1991, následovaná Gruzii dne 9.4. 1991, Estonskem 20. 8. 1991, Lotyšskem 21. 8. 1991, Ukrajinou 24. 8. 1991, Běloruskem 25. 8. 1991, Moldávií 27. 8. 1991, Ázerbajdžánem 30. 8. 1991, Kirgizií a Uzbekistánem 31. 8. 1991, Tádžikistánem 9. 9. 1991, Turkmenistánem 27.10. 1991 a Kazachstánem 16. 12. 1991.¹⁴¹

V létě roku 1991 již Gorbačov čelil tvrdé kritice téměř celé politické scény. Gorbačov se stále zanánil držením centralistického politického proudu, který postupně ztrácel vliv. Postupně se schylovalo k finální roztržce mezi radikálním proudem konzervativním proudem.¹⁴²

Jako Gorbačovou poslední snahu můžeme zaznamenat snahu o vytvoření nové svazové smlouvy, která se však setkala s neochotou neruských republik a konzervativců o ní jednat. Během roku 1991 byly zaznamenány náznaky toho, že konzervativní křídlo chystá

¹³⁹ DURMAN, Karel. *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. s. 368.

¹⁴⁰ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha: Prospektrum, 1991. s. 134.

¹⁴¹ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 197.

¹⁴² MLYNÁŘ, Zdeněk. *Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha: Prospektrum, 1991. s. 135.

síly k odvolání Gorbačova. Gorbačov však přes mnohá varování nepřikládal těmto informacím přílišnou váhu. Během Gorbačovo vy měsíční dovolené, dne 19. srpna 1991 došlo k zahájení pokusu o jeho odstranění z pozice generálního tajemníka ÚV KSSS. Gorbačov byl vězněn po tři dny na své chatě na poloostrově Krym. Za hlavní organizátory “srpnového puče” můžeme považovat viceprezidenta SSSR Gennadije Janajeva, předsedu vlády SSSR Valentina Pavlova, velitele KGB Vladimira Krujučkova, ministra vnitra Borise Puga a ministra obrany Dmitrije Jazova.¹⁴³ Během noci z 19. na 20. srpna obsadily vojenské jednotky většinu klíčových míst v Moskvě a nesetkaly se s větším odporem. Puč, řízený tzv. “Výborem pro výjimečný stav v SSSR však neprobíhal podle plánů jeho strůjců. K útoku na parlament byly určeny speciální oddíly KGB “Alfa”. Tyto jednotky nejen, že svůj úkol nesplnily, ale navázaly dokonce s Jelcinem kontakt. Během následujícího dne se na obranu Jelcina a parlamentu sešly davy obyvatel Moskvy.¹⁴⁴ Boris Jelcin vystoupil na jeden z tanků, které obléhaly parlament a chráněn skupinou svých věrných přečetl do megafonu přítomným odpůrcům pučistů prohlášení, ve kterém označil Výbor za nezákonný a žádal bezodkladný návrat Gorbačova a vyzval k celostátní generální stávce. Obyvatelstvo jej uposlechl a postavilo se za legitimní vládu. V noci ze 20. na 21. srpna přešly na Jelcinovu stranu tankové oddíly a následujícího dne přišlo Jelcina podpořit na 100 000 demonstrantů.¹⁴⁵

Hlavní strůjci puče byli uvězněni a Gorbačovovi bylo umožněno se vrátit z nechtěného “domácího vězení” na Krymu. V důsledku těchto události pozastavil dne 29. srpna 1991 sovětský parlament činnost KSSS. V následujících měsících již Gorbačov fakticky neměl na domácí politické scéně žádnou moc. Na funkci prezidenta SSSR rezignoval dne 25. prosince 1991 v televizním projevu, čímž de facto vyhlásil konec SSSR. Svaz sovětských socialistických republik oficiálně zanikl 31. prosince 1991.

Zhroucení sovětského systému a rozpad SSSR vyvolaly mnoho základních otázek a problémů. Jednou z největších otázek bylo, jakým směrem se bude ubírat nástupnický systém. Otázkou take zůstávalo, jakým způsobem se Rusko dokáže vypořádat s katastrofálním hospodářským odkazem komunistické éry. Náklady na obnovu ekonomiky byly jen těžko odhadnutelné. Velkou neznámou byla také otázka stále více se emancipujících

¹⁴³ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 201.

¹⁴⁴ DURMAN, Karel. *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. s. 480.

¹⁴⁵ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 474.

národů, které po rozpadu SSSR zůstaly na území Ruska. Zde je třeba zmínit především velmi neklidnou oblast Kavkazu.

7 Vznik Ruské federace

Tato kapitola je věnována období vzniku Ruské federace a událostmi v počátečních letech její existence. Je zde věnován prostor vyhlášení Společenství nezávislých států jako spíše symbolické organizaci, nastupující po rozpadu SSSR. Velmi důležitým momentem v prvních letech existence Ruské federace je rozpor prezidenta B. Jelcina a parlamentu, který končí ozbrojeným střetnutím. V závěrečné části kapitoly je věnován prostor státní privatizaci, která měla bezesporu také zásadní vliv na formování nového státu.

7.1 Období mezi lety 1991 - 1993

Významnou událostí, která předcházela oficiálnímu rozpadu SSSR byla tzv. “Bělověžská schůzka”, na které se sešli nedaleko Běloruského Brestu prezidenti Ruské SSR, Běloruské SSR a Ukrajinské SSR. Na této schůzce se prezidenti Jelcin, Šuškevič a Kravčuk dohodli na ukončení SSSR a následném vzniku Společenství nezávislých států, dále jen SNS.¹⁴⁶

Dne 21. prosince 1991 pak v Kazašské Alma-Atě přistoupilo do SNS dalších osm států. Odmítavé stanovisko ke vstupu do těchto dobrovolných struktur však zastávaly Pobaltské státy. Společenství nezávislých států nemá příliš nadstátních pravomocí a jeho význam můžeme vnímat spíše jako symbolický ve smyslu návaznosti na SSSR. Působnost SNS je zaměřena na koordinaci převážně společných obchodních otázek.¹⁴⁷

Po rozpadu SSSR Jelcin mezi své priority zařadil urychlení ekonomické restrukturalizace a masivní privatizaci. V lednu 1992 začala ekonomická reforma nazývaná “šoková terapie” v jejímž čele stál ministr hospodářství, Jegor Gajdar. Mezi hlavní principy této reformy můžeme zařadit liberalizaci cen a jejich skokový nárůst, liberalizaci trhu a částečnou liberalizaci zahraničního obchodu.¹⁴⁸ V důsledku těchto opatření nastala značná

¹⁴⁶ VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. s. 206.

¹⁴⁷ Společenství nezávislých států. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Spole%C4%8Denstv%C3%AD_nez%C3%A1visl%C3%BDch_st%C3%A1t%C5%AF

¹⁴⁸ HANZAL, Jaromír. Dějiny Ruské federace 1991 - 1999. *Moderní-Dějiny.cz* [online]. 2012 [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/dejiny-ruske-federace-1991-1999/>

inflace a hospodářská stagnace. V tomto roce začala sílit opozice proti Jelcinově vládě a jeho opatřením. Alexandr Rustkoj, ruský vice prezident, pojmenoval Jelcinův program jako “ekonomickou genocidu”.¹⁴⁹

V červenci roku 1992 B. Jelcin převzal vedení komise pro novou ústavu. Tato komise navrhla zrušit dosavadní legislativní orgány a poskytnout prezidentovi právo vládnout pomocí dekretů. Tyto návrhy se však setkaly se značným odporem ze strany parlamentu. V prosinci 1992 vetovalo Shromáždění lidových zástupců kandidaturu Jegora Gajdara na předsedu vlády. V této chvíli bylo nalezeno kompromisní řešení a funkci premiéra převzal Viktor Černomyrdin a parlament dostal právo na schvalování kandidátů na čtyři hlavní mocenské pozice ve sféře finanční a zahraniční politiky. Napětí mezi prezidentem a parlamentem však stále rostlo. Přes snahu parlamentu bylo na Jelcinův návrh uspořádáno referendum, které rozšiřovalo prezidentské pravomoci. Parlament nadále stupňoval tlak na prezidenta a to hlavně v hospodářských otázkách. Rozpory se projevíly i ve vládě, především mezi B. Jelcinem a vice prezidentem A. Ruckým.¹⁵⁰

7.2 Události roku 1993

Důležitým mezníkem ve vývoji těchto událostí bylo 21. září 1993, kdy B. Jelcin vydal dekret, ve kterém zbavil parlament veškerých legislativních, administrativních a výkonných funkcí a následně vypsál volby do nového parlamentu. Vedení parlamentu následně svolalo mimořádné zasedání, kde označilo Jelcinův dekret za protiústavní. Poslanci odmítli opustit budovu parlamentu a tak neváhal Jelcin přivolat na pomoc armádní složky. Dne 3. října 1993 zaútočilo vojsko na budovu parlamentu za podpory tanků. Po ostřelování parlamentu tanky, zahynulo celkem 145 osob a boje se také rozhořely u ostakinské televize. Odpor byl však záhy překonán a 12. prosince 1993 byly uspořádány nové parlamentní volby a referendum o novém návrhu ústavy. Výsledky voleb byly překvapivé. Ultrapravicová liberální strana s čele s Vladimírem Žirinovským získala ve Státní dumě 59 křesel. Následovala ji Gajdarova Ruská volba se 40 křesly. Volby do parlamentu posílily konzervativce a prohloubily další polarizaci tehdejší společnosti. Z voleb vzešel dvoukomorový legislativní orgán jehož horní komoru tvořila Federální rada a dolní komoru

¹⁴⁹ Boris Jelcin. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Jelcin>

¹⁵⁰ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 480.

tvářila Státní дума. Referendum pořádané souběžně s volbami schválilo novou ústavu, která podstatně rozšířila pravomoce prezidenta a omezila práva parlamentu. Prezident byl tak oprávněn jmenovat premiéra, vydávat dekrety bez schválení Federálního shromáždění a vetovat jeho usnesení. Prezident Jelcin tak soustředil do svých rukou téměř veškerou exekutivní moc. Přesto je však nutno podotknout jeho stálou závislost na armádě a bezpečnostních složkách.¹⁵¹

Dalším významným faktorem, který jistě stojí za zmínění v souvislosti se vznikem Ruské federace, je privatizace z roku 1993. Privatizace v Rusku měla některé podobné znaky jako privatizace v Československu a proběhla prostřednictvím kuponové privatizace. Privatizovány byly největší podniky a drtivá většina z nich přešla do rukou několika málo procent populace, která často pocházela z bývalých významných členů KSSS a řad tehdejšího managementu státních společností. Nejbohatší z těchto osob byly nazýváni “oligarchy”.¹⁵² Změna vlastnictví však nepřinesla zvýšení efektivity výroby a naopak její objem v počátku 90. let 20. století klesal.¹⁵³

Prezident B. Jelcin byl v roce 1996 znovu zvolen do pozice ruského prezidenta, ovšem jeho popularita však postupně upadala. Dne 31. prosince 1999 na svou funkci rezignoval a nahradil jej dosavadní předseda vlády, Vladimír Putin

¹⁵¹ ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 481 - 482.

¹⁵² HANZAL, Jaromír. Dějiny Ruské federace 1991 - 1999. *Moderní-Dějiny.cz* [online]. 2012 [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/dejiny-ruske-federace-1991-1999/>

¹⁵³ ILLARIONOV, A. Popytki provedenija politiki finansovoj stabilizacii v SSSR i v Rosii. [online]. [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://www.budegetrf.ru/Publications/Magazines/Ve/1995/95-7illarionov/95-7illarionov000.htm>

8 Pedagogická aplikace

Závěrečná kapitola bude zaměřena na pedagogickou aplikaci tématu Sovětského svazu a jeho rozpadu. Tato kapitola se bude zabývat využitím tématu ve výuce na druhém stupni základních škol a středních škol s možným využitím i pro gymnázia. Budu se zabírat primárně nad využitím v hodinách Společenských věd. Téma existence a rozpasu SSSR lze ale jistě využít i v hodinách literární výchovy, jelikož vývoj české literatury ale i společenského dění byl po více než půl století úzce spjat s existencí SSSR.

8.1 Řazení k RVP

Dle rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání je téma SSSR a jeho rozpadu obsaženo ve vzdělávací oblasti Člověk a společnost. Tato vzdělávací oblast směřuje k tomu, aby žáci poznali dějinné, sociální a kulturně historické aspekty a byli schopni mimo jiné utvářet občanské postoje a podporovat přijetí hodnot, na nichž je současná demokratická Evropa budována.¹⁵⁴

Vzdělávací oblast Člověk a společnost obsahuje vzdělávací obory Dějepis a Výchova k občanství. Téma SSSR je obsaženo u obou zmíněných vyučovacích předmětů. Vzdělávací obor Dějepis obsahuje především historické skutečnosti a události vzniku, vývoje a rozpadu SSSR. V rámci RVP pro Dějepis můžeme problematiku Sovětského Svazu zařadit do kapitoly Rozdělení a integrující se svět. Zde je obsaženo následující učivo, které se přímo dotýká problematiky SSSR.

- studená válka, rozdělení světa do vojenských bloků reprezentovaných supervelmocemi; politické, hospodářské, sociální a ideologické soupeření

- vnitřní situace v zemích východního bloku (na vybraných příkladech srovnání s charakteristikou západních zemí)

¹⁵⁴ Metodický portál RVP, RVP ZV [online]. [citováno 21. 06. 2012]. Dostupné z: www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV-pomuckaucitelu.m.pdf

Interpretace problematiky SSSR ve vzdělávacím oboru Výchova k Občanství jsou podle platného RVP pro základní vzdělávání poměrně omezené. Za zmínku by však jistě stálo využití těchto poznatků v kapitole Mezinárodní právo, globální svět. Tato kapitola obsahuje témata evropská integrace, mezinárodní spolupráce a globalizace. Po celou 2. polovinu 20. století byl SSSR klíčovým hráčem na poli geopolitického, mocenského a vojenského soupeření světa. Proto je třeba se v těchto tématech zabírat jeho souvislostmi, které jsou mnohdy pro pochopení těchto otázek nepostradatelné.

Jelikož moje aprobace Učitelství společenských věd umožňuje vyučovat i na středních školách, budu se v dalším odstavci zabírat aplikací tématu SSSR konkrétně v Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia. Zde je téma obsaženo ve dvou vzdělávacích oborech, které obsahuje vzdělávací oblast Člověk a společnost. Jedná se o Občanský a společenskovědní základ a Dějepis.¹⁵⁵

V občanském a společenskovědním základu je téma SSSR obsaženo celkem ve dvou kapitolách.

První z nich je kapitola s názvem Občan ve státě. Učivo, které zde obsaženo několik témat, která s existencí SSSR přímo souvisí. Při probírání učiva demokracie je nutno zmínit bipolární vnímání světa a teorii totalitarismu. Rozdíl mezi západními demokraciemi a východním blokem. Rozdíly v politických systémech. Při probírání učiva lidská práva je možno zmínit porušování lidských práv v tehdejší SSSR. A konečně v učivu věnovanému ideologiím je žádoucí zmínit komunistické ideologie.

Druhá kapitola, přímo související s tématem diplomové práce je kapitola nazvaná Mezinárodní vztahy, globální svět. Zde je velmi důležité zdůraznit roli SSSR při probírání mezinárodní spolupráce. Zde se k významným mezinárodním organizacím staví například vojenský pakt Varšavská Smlouva nebo obchodní organizace RVHP.

Vzdělávací obor Dějepis se podle gymnaziálních osnov věnuje tématu SSSR a jeho rozpadu na velmi dobré úrovni. Učivo této problematiky je poměrně obsaženo v kapitole

¹⁵⁵ Metodický portál RVP, RVP G [online]. [citováno 21. 06. 2012]. Dostupné z: www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf

Moderní doba II. – soudobé dějiny. Je zde věnován dostatečný prostor tématu rozdělení světa pro druhé světové válce, hospodářskému a kulturnímu vývoji SSSR, vzniku RVHP a Varšavské smlouvy, vzniku „železné opony“, „studené válce“ a hlavně pádu komunistických režimů a jejich důsledků.

8.2 Mezipředmětové vazby

Téma existence SSSR má mimo jiné i další možnosti mezipředmětových vazeb na rozmanité výukové oblasti. Oblasti Člověk a společnost již byl věnován prostor v předchozích odstavcích. Tato oblast se přímo týká obou obsažených vzdělávacích oborů, Dějepisu a Výchovy k občanství. Jako další se nabízí propojení s oblastí Jazyk a jazyková komunikace. Ve složce jazykové výchovy je možné procvičovat problematiku psaní velkých a malých písmen u vlastních podstatných jmen (Východ, Západ, Sovětský svaz, Rusové,...) a přídavných jmen (sovětské obyvatelstvo...) V literární výchově lze zdůraznit jak sovětskou literaturu, tak hlavně vliv Sovětského svazu a vývoj Československé literatury a celkového kulturního dění. Zajisté sem patří také Moskvou prosazované umělecké směry, jako je Socialistický realismus. Vhodná je také četba literatury, která líčí poměry v tehdejší SSSR. Nutno je také zmínit fakt, že na některých základních školách probíhá volitelná výuka ruského jazyka. Zde se naskýtá nepřehledné množství mezipředmětových napojení a zapracování tématu do výuky.

Další vzdělávací oblastí, kterou lze mezipředmětově napojit je oblast nazvaná Člověk a příroda. Ve vyučovacích oborech Fyzika a Chemie je možno připomenout například objevy, které byly učiněny sovětskými vědci nebo byly vyvinuty na základě soupeření tehdejších supervelmocí. Mohou zde být zmíněny například velmi sofistikované zbraňové systémy nebo výzkum vesmíru. V oboru přírodopis je možno rozmanité přírodní bohatství na území bývalého Sovětského svazu. Vyučovací obor Zeměpis nabízí také bohaté mezipředmětové napojení. Někdejší Sovětský svaz byl nejrozsáhlejším státem světa a toto prvenství si nadále drží i jeho nástupnický stát, Rusko. Toto rozlehlé území, rozkládající se na dvou kontinentech zasahuje do velké části učiva, probíraného v oboru Zeměpis.

Poslední vzdělávací oblastí, kterou lze mezipředmětově napojit, je celek nazvaný Umění a kultura. Tento celek obsahuje předměty Výtvarná výchova a Hudební výchova. Ve

Výtvarné výchově lze například doplnit projekt „Železná opona“ o výtvarné vyjádření tohoto tématu. Žáci mohou téma zpracovat kreslením, ale mohou vytvořit i například plastiku nebo jiné výtvarné zpracování. V hodinách Hudební výchovy se lze zmínit například o ruské lidové hudbě nebo o velikánech ruské klasické hudby, mezi které patří například Petr Iljič Čajkovskij nebo Sergej Rachmaninov.

8.3 Projekt Železná opona

Vzhledem k faktu, že problematice SSSR v osnovách Základů společenských věd není věnováno příliš mnoho prostoru, pokusil bych se o pedagogickou interpretaci na tématice související. Pro tento účel je velmi vhodné využít tematiku poválečného rozdělení Evropy, čili železné opony.

Několikahodinový vyučovací projekt má následující cíle. Žáci si vytvoří vlastní názory na vznik a existenci železné opony. V kontextu tohoto tématu také rozšíří znalosti a postoje o dodržování lidských práv a rozlišování demokracie a totality. Téma železné opony bylo vybráno z několika důvodů. Mezi hlavní faktory patří skutečnost, že je tato tematika velmi dobře didakticky uchopitelná a pro žáky zajímavá. Dalším podstatným faktorem je všeobecná znalost této problematiky a její zařazení do ŠVP. Tematika železné opony se ČR dotýká také proto, že právě Československo leželo na západní hranici východního bloku, tedy naše zkušenosti jsou bezprostřední. Mnozí lidé ze starších generací mají ať již osobní, nebo zprostředkované zážitky s neprodyšným uzavřením našich jižních a západních hranic. Celý vyučovací projekt se skládá z několika na sebe navazujících vyučovacích hodin. Ty spolu tvoří jeden úzce svázaný výukový celek, který má shodné výukové cíle. V těchto společných cílech projektu jsou obsaženy všechny podložky čili kognitivní, afektivní a psychomotorické.

Tento projekt tedy nevyužívá jen teoretické znalosti ale snaží se využít široké spektrum složek, které výchovně působí na žáky a podporují jejich kritické myšlení a vytváření vlastního názoru. V projektu bude využito jak hromadné výuky, tak skupinové a samostatné práce. Bude zde dán prostor k práci s pracovními listy, audiovizuálními prostředky ale i volnému výtvarnému vyjádření.

V první, úvodní hodině celého projektu budou žákům jako motivační aktivita

rozdány nakopírované papíry s ukázkou textu známého projevu Winstona Churchilla na univerzitě ve Fultonu. Tento text bude hlasitě přečten a následně k němu proběhne diskuse s otázkami. Parcovní list k této vyučovací hodině nalezneme v příloze č. 2. Následovat bude práce s tzv. „slepou mapou“, kdy se mají žáci pokusit na mapě Evropy zaznačit hranice mezi východním a západním blokem, tedy železnou oponu. Žáci zde rozvíjí mimo jiné psychomotorické schopnosti. V druhé části hodiny bude pokračovat výuka aktivitou, ve které se žáci rozdělí na menší skupiny a budou zastupovat jednotlivé skupiny na obou stranách barikády. Polovina třídy se pokusí přenést do role bezpečnostních orgánů a komunistické strany. Tato skupina se pokusí vytvořit argumenty proč hranici strážit a ospravedlnit případné použití násilí. Druhá strana bude uvádět důvody, proč je budování střežené hranice špatné či nezákonné. Je možno také argumentovat tím, co lepšího, či horšího uprchlíky za „oponou“ čeká a jaké jsou důvody zůstat ve vlasti a naopak jaké jsou důvody z života v jiné zemi. Ke konci hodiny proběhne řízená diskuse. Jako doplňkovou aktivitu lze také zavést diskusi nad tím, jakým způsobem by se žáci pokusili železnou oponu pokořit a zda by to považovali vůbec za možné. Tyto postřehy z první vyučovací hodiny budou později reflektovány na závěr projektu, kdy budou mít žáci komplexnější informace, poznatky a názory o celé problematice.

V druhé polovině tohoto tématu se na projektoru promítne dobový oficiální dokument *Táta pohraničník*, který byl určen k výchově tehdejší mládeže. Dokument zidealizovaným pohledem zobrazuje službu u pohraniční stráže a naznačuje snahu režimu působit indoktrinačně již na mládež. Dokument je v ostrém kontrastu s předchozím příběhem a velmi pravděpodobně takto zapůsobí i na žáky. Žáci si po zhlédnutí dokumentu utvoří vlastní názor, který budou následně prezentovat. Dále bude promítnuta epizoda z pořadu *Maják*, který vyrobila tehdejší ČST. Žák by měl opět kriticky a s odstupem zhodnotit daný dokument. Pomocí vhodných otázek bude učitel rozvíjet žákovy názory a kompetence. K tématu může také proběhnout řízená diskuse.

V závěrečné fázi projektu lze využít mezipředmětových vazeb, konkrétně Výtvarné výchovy. Žáci dostanou za úkol volně umělecky ztvárnit „železnou oponu“. Při tvorbě mohou využít kreslení, tvorby plastiky nebo i jiného ztvárnění. Po dokončení by žák měl být schopen své dílo obhájit a zasadit jej do kontextu s probraným tématem. V této hodině budou naplňovány psychomotorické výukové cíle.

Tento projekt také přispívá a směřuje své aktivity k rozvíjení klíčových kompetencí. Zaměříme se na klíčové kompetence podle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání.¹⁵⁶

Kompetence k učení projekt postihuje v několika směrech. Žáci při rozboru Churchillova projevu vyhledávají a třídí informace a na základě jejich pochopení, propojení a systematizace je efektivně využívají v procesu učení. Při probírání obecně známých termínů z období studené války tyto termíny žáci uvádí do souvislostí a propojují je do širších celků. Žáci si také prokládáním forem výuky budují kladný vztah k učení. Kompetence k řešení problémů jsou zastoupeny například u aktivity, kde mají žáci obhájit nebo kritizovat existenci železné opony. Komunikativní kompetence jsou zde zastoupeny téměř v každé části celého projektu. Žáci musí v průběhu výuky formulovat své názory a myšlenky a to v logickém sledu, výstižně a jasně. Zároveň musí žáci velmi dobře porozumět ostatním diskutujícím. Tento projekt tedy plně rozvíjí komunikativní dovednosti. Sociální a personální kompetence jsou zastoupeny skupinovou prací, která v projektu převažuje. Žáci se učí účinně a efektivně pracovat ve skupině a vytvářet příjemné pracovní prostředí. A konečně projekt ve svém důsledku rozvíjí také kompetence občanské. Žák by se měl naučit respektovat názory druhých lidí, vážit si jejich hodnot a umět se vcítit do situací ostatních. Měl by si uvědomovat povinnost postavit se proti fyzickému i psychickému násilí. Žák by měl také chápat základní principy demokracie a svobodné společnosti.

8. 4 Materiály k výuce tématu SSSR

Jako doplňující materiál pro výuku tématu SSSR jsem vytvořil tabulku pro podporu vyučovací hodiny na téma Sovětského svazu. Vypracoval jsem na toto téma také pracovní list, který nalezneme v příloze č. 3.

¹⁵⁶ Metodický portál RVP, RVP ZV [online]. [citováno 21. 06. 2012]. Dostupné z: www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV-pomuckaucitelu.m.pdf

Téma vyučovací hodiny	Sovětský svaz
Časový rozvrh vyučovací hodiny	45 minut
Ročník	9.
Cíle vyučovací hodiny	Žáci se zdokonalí ve znalostech základních faktů o existenci a rozpadu SSSR
Kognitivní	Žák charakterizuje SSSR Žák objasní okolnosti vzniku SSSR Žák vysvětlí pojem „Studená válka“ Žák vyjmenuje vůdce SSSR Žák vysvětlí okolnosti rozpadu SSSR
Afektivní	Žák si uvědomí riziku rozpoutání celosvětového konfliktu Žák se zamyslí nad důsledky totalitarismu
Psychomotorické	Žák zakreslí státy do „slepé“ mapy
Organizační forma hodiny	Frontální výuka (hromadná)
Pomůcky, použité ve vyučovací hodině	Pracovní listy, tabule, popř. interaktivní tabule
Metody	Výklad, diskuse, rozhovor-kladení otázek
Motivace	Vyvození tématu, pracovní listy
Aktivizace	Střídání metod
Zpětná vazba	Opakování, diskuse, ústní zkoušení

Závěr

Cílem práce je charakterizovat rozpad SSSR s jeho příčinami a důsledky. Pozornost je zde zaměřena i na pedagogickou interpretaci daného tématu. Stanovené cíle práce byly naplněny. Jsou zde uvedeny všechny důležité faktory, které umožňují lepší pochopení celé problematiky. Dosažení těchto cílů je realizováno především použitím komparativních metod.

Práce je členěna do osmi kapitol. V první kapitole jsou vymezeny základní pojmy, suvisějící s politickým systémem SSSR. Je zde dán důraz především na fenomén totalitarismu. Druhá kapitola je zaměřena na politicko geografickou charakteristiku jednotlivých států SSSR, kterou je důležité zmínit pro pochopení vývoje v celém regionu. Třetí kapitola je věnována sovětskému politickému systému. Je zde zachycen vývoj v průběhu 20. století. Čtvrtá kapitola je zaměřena na politický vývoj v SSSR v 2. polovině 20. století. Pátá kapitola je zaměřena na etnické konflikty na území SSSR. Pochopení této problematiky je klíčové pro správné chápání širších souvislostí, jelikož SSSR se nacházel narozlehlém, monohonárodnostním území. V šesté kapitole je dán důraz na co nejpřesnější zaznamenání příčin a průběhu rozpadu SSSR mezi lety 1985 až 1991. Sedmá kapitola se věnuje vzniku Ruské federace a významným událostem, které souvisí s prvními léty její existence. Poslední kapitola je zaměřena na pedagogickou interpretaci. Možnosti výuky jsou zohledněny jak pro základní vzdělávání, tak pro gymnaziální vzdělávání. Jsou zde vytvořeny pracovní listy jako pomůcka k výuce daného tématu. Jsou zde zdůrazněny důležité informace, se kterými by měli žáci umět pracovat. Tyto informace jsou zpracovány v souladu s RVP pro ZV i RVP pro G. Jsou zde zdůrazněny kompetence, které by si žáci měli osvojit. V neposlední řadě je zde kladen také důraz na mezipředmětové vazby.

Na závěr bych zdůraznil, že tematika rozpadu SSSR je opravdu rozsáhlým okruhem, a proto se nabízí další možnosti pro její interpretaci. Rozsah diplomové práce je však limitován, proto se nelze věnovat bezvýhradně všem okolnostem této problematiky. Práce je koncipovaná za účelem co nejkomplexnějšího obsažení dané tematiky s ohledem na její rozsah.

Literatura a prameny

APPLEBAUM, Anne. *Gulag: dějiny*. Vyd. 1. Praha: Beta-Dobrovský, 2004. 604 s., [16] s. obr. příl. Historie. ISBN 80-7306-152-X.

ARON, Raymond. *Historie 20. století*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1999. 869 s. ISBN 80-200-0778-4.

BAAR, Vladimír. *Národy na prahu 21. století: emancipace nebo nacionalismus?*. Vyd. 2. Šenov u Ostravy: Tilia, 2002. 415 s. ISBN 80-86101-66-5.

BABEROWSKI, Jörg. *Rudý teror: dějiny stalinismu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2004. 221 s. ISBN 80-7243-216-8.

BELL, Andrew. *Etnické čistky: Bosna, Kypr, Karabach, Kosovo, Palestina, bývalý Sovětský svaz, Rwanda a Burundi, Srí Lanka, Transylvánie, Ulster*. Vyd. 1. Praha: Práh, 2003. 327 s. ISBN 80-7252-070-9.

BERK-SCHLOSSER D., STAMMEN, T.: *Úvod do politické vědy*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 2000. ISBN 80-86130-09-06. 372 s.

BENEŠ, Jan. *Čas voněl snem: stručný přehled dějin VKS(b): doplňkový studijní materiál*. Praha: Primus, 2004. 454 s. ISBN 80-86207-61-7.

BOJKO, Olexandr. *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Vyd. 1. Brno: Jota, 1997. 267 s. Nové obzory. ISBN 80-7217-031-7.

BREŽŇEV, Leonid Iljič. *Situace ve světě a mezinárodní činnost KSSS*. In: Wagnerová, Jarmila a kol. *Čítanka z dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ*. 4., upravené vyd. 1984. s. 320 – 340.

CROZIER, Brian. *Vzestup a pád sovětské říše*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: BB art, 2004. 679 s. ISBN 80-7341-349-3.

DURMAN, Karel. *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. 531 s. ISBN 80-7184-672-4.

ELLUL, Jacques. Politické náboženství. *Prostor*. 1990. roč. 4, č. 14, s. 53 – 63. ISSN 0862-7045.

FUCHS, Eric; STUCKI, Pierre André. Totalitarismus a síla osobnosti. *Prostor*. 1990. roč. 3, č. 12, s. 103 – 108. ISSN 0862-7045.

GORBAČOV, Michail Sergejevič. *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1987. 230 s.

HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994. 293 s. ISBN 80-85605-10-6.

KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. 1. Vyd. Brno: Doplněk, 1992. 125 s. ISBN 80-901102-0-7.

KILEV, Michail. *Chruščov a rozpad Sovětského svazu: (pokus o analýzu referátu N.S. Chruščova, který přednesl na uzavřeném zasedání ÚV KSSS 25. února 1956)*. [Říčany]: Orego, 2000. 219 s. ISBN 80-86117-44-8.

KOTYK, Václav. *Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2009. 277 s. ISBN 978-80-245-1512-0.

LENIN, Vladimír Iljič. *Oportunismus a krach II. internacionály*. In: Wagnerová, Jarmila a kol. *Čítanka z dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ*. 4., upravené vyd. 1984. s. 36 – 45. ISBN neuvedeno.

MALIA, Martin E. *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917-1991*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2004. 566 s. Dějiny Evropy; sv. 7. ISBN 80-7203-566-5.

MARX, Karel; ENGELS, Bedřich. *Manifest komunistické strany*. In: Wagnerová, Jarmila a kol. *Čítanka z dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ*. 4., upravené vyd. 1984. s. 14 – 28. ISBN neuvedeno.

MLYNÁŘ, Zdeněk. *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha: Prospektrum, 1991. 150 s. ISBN 80-85431-17-3.

PRYCE-JONES, David. *Pád komunismu*. Vyd. 1. Liberec: Dialog, 1996. 414 s.

ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií: empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 304 s. ISBN 80-7178-461-3.

SAHANOVIČ, Hienadz et al. *Dějiny Běloruska*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 302 s. Dějiny států. ISBN 80-7106-828-4.

SKŘEJPKOVÁ, Petra a SOUKUP, Ladislav. *Nedemokratické právní systémy ve vybraných státech Evropy první poloviny 20. století: příspěvek k aplikaci "Principů" E.F. Smidaka*. Vyd. 1. [Praha]: Havlíček Brain Team, 2011. 200 s. Avenir edice. ISBN 978-80-87109-24-3.

SWIFT, Adam. *Politická filozofie: základní otázky moderní politologie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. 190 s. ISBN 80-7178-859-7.

ŠMÍD, Tomáš, ed. a VAŘURA, Vladimír, ed. *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. 278 s. Politologická řada; č. 24. ISBN 978-80-7325-126-0.

ŠVANKMAJER, Milan et al. *Dějiny Ruska*. 3., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 560 s. Dějiny států. ISBN 80-7106-183-2.

ŠVEC, Luboš. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: Lidové noviny, 1996. 423 s. Dějiny států. ISBN 80-7106-154-9.

TUCKER, Robert C. *Stalin na vrcholu moci: revoluce shora 1928-41*. 1. vyd. v čes. jaz. [Praha]: BB art, 2000. 751 s., [24] s. obr. příl. ISBN 80-7257-148-6.

VEBER, Václav. *Komunistický experiment v Rusku 1917-1991, aneb, Malé dějiny SSSR*. 1. vyd. Praha: SET OUT, 2001. 233 s., [8] s. obr. příl. Historica. ISBN 80-86277-14-3.

VINEN, Richard. *Evropa dvacátého století*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. 556 s. Dějiny Evropy. ISBN 978-80-7021-735-1.

VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav a TEJCHMAN, Miroslav. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku: 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. 860 s. Historická řada. ISBN 80-85983-82-6.

WEGS, J. Robert a LADRECH, Robert. *Evropa po roce 1945*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2002. 371 s. Dějiny Evropy. ISBN 80-7021-507-0.

ZAJĄCZKOWSKI, Wojciech. *Rusko a národy: osmý kontinent: náčrt dějin Eurasie*. 1. vyd. v českém jazyce. Praha: Misgurnus, 2011. 230 s. ISBN 978-80-904931-0-0.

Elektronické zdroje

Boris Jelcin. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Jelcin>

Čečensko. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Ce%C4%8Densko>

Dějiny Sovětského svazu. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/D%C4%9Bjiny_Sov%C4%9Btsk%C3%A9ho_svazu

Dokumenty světové politiky: Projev W. Churchilla na univerzitě ve Fultonu. *Vysoká škola ekonomická v Praze* [online]. 2009 [cit. 2012-06-21]. Dostupné z: <http://smsjm.vse.cz/wp-content/uploads/2008/10/sp17.pdf>

HANZAL, Jaromír. Dějiny Ruské federace 1991 - 1999. *Moderní-Dějiny.cz* [online]. 2012 [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/dejiny-ruske-federace-1991-1999/>

Hladomor na Ukrajině. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Holodomor>

ILLARIONOV, A. Popytki provedenija politiki finansovoj stabilizacii v SSSR i v Rosii. [online]. [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://www.budegetrf.ru/Publications/Magazines/Ve/1995/95-7illarionov/95-7illarionov000.htm>

KOLESNIKOV, Fjodor. Etnické (národnostní) skupiny. *Zkola: Informační a vzdělávací portál Zlínského kraje* [online]. 2004 [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://www.zkola.cz/zkeu/pedagogictipracovnici/kabinetvychovehoporadenstvispecialnipedagogikyaskolnipsychologie/clanky/2464.aspx>

Krym, [online]. [cit. 2012-06-01]. Dostupné z WWW: <http://www.libri.cz/databaze/staty/podlist.php?id=393>.

Metodický portál RVP, RVP G [online]. [citováno 21. 06. 2012]. Dostupné z: www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf

Metodický portál RVP, RVP ZV [online]. [citováno 21. 06. 2012]. Dostupné z: www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV-pomuckaucitelum.pdf

Michail Sergejevič Gorbačov. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Gorba%C4%8Dov>

Ministerstvo vnitra České republiky [online]. c2012 [cit. 2012-06-18]. Etnický konflikt. Dostupné z WWW: <<http://www.mvcr.cz/clanek/etnicky-konflikt.aspx>>.

Náhorní Karabach. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1horn%C3%AD_Karabach

Počátky Sovětského státu. *Dějiny 20. století* [online]. 2009 [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://dejiny.wz.cz/mezi/bitvy/sss/sss.html>

Ruské impérium. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Carsk%C3%A9_Rusko

Rusko. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Rusko>

Soupis obyvatelstva Sovětského svazu. [online]. [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://antropok.archipelag.ru/text/a134.htm>

VDOVIN, A. Nacionalnij vopros i nacionalnaja politika v gody velikoj otečestvennoj vojni 1941 – 1945 godov: mifi I realii (cast 1). *Predstavitelnaja vlast – XXI vek: zakonodatelstvo, kommentarii, problemy* [online]. 2005 [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: <http://www.pvlast.ru/img/pdf2005-1/6.pdf>

Společenství nezávislých států. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2012-06-20]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Spole%C4%8Denstv%C3%AD_nez%C3%A1visl%C3%BDch_st%C3%A1t%C5%AF

Příloha č. 1 - Seznam zkratk

Zkratka	Význam
ČST	Československá televize
G	Gymnázium
KGB	Výbor vládní bezpečnosti
KSR	Komunistická strana Ruska
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
OSN	Organizace spojených národů
RSFSR	Ruská sovětská federativní socialistická republika
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
RVP	Rámcový vzdělávací program
SDDSR	Sociálně demokratická dělnická strana Ruska
SNS	Společenství nezávislých států
SSR	Sovětská socialistická republika
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
SU	Suchoj
ŠVP	Školní vzdělávací program
USA	Spojené státy americké
ÚV	Ústřední výbor
VKS	Všesvazová komunistická strana
ZV	Základní vzdělávání

Příloha č. 2 - Pracovní list - Železná opona

Úryvek z projevu britského premiéra W. Churchilla, který pronesl v americkém Fultonu ve státě Missouri v březnu 1946.

Dostupné z: <http://smsjm.vse.cz/wp-content/uploads/2008/10/sp17.pdf>

"...padl stín na scénu, dosud osvětlenou spojeneckým vítězstvím. Nikdo neví, co Sovětské Rusko a jeho mezinárodní komunistická organizace zamýšlejí udělat v bezprostřední budoucnosti a jaké jsou limity, jsou-li jaké, jeho rozpínavých tendencí.. Chápeme potřebu Rusů zabezpečit se na svých západních hranicích proti jakémukoli opakování německé agrese. Především vítáme časté, trvalé a rostoucí styky mezi ruským národem a našimi národy na obou stranách Atlantiku...

Od Štětína na Baltu po Terst na Jadranu byla napříč celým kontinentem spuštěna železná opona. Za touto linií leží všechna hlavní města starých států střední a východní Evropy. Varšava, Berlín, Praha, Vídeň, Budapešť a Sofie, všechna tato slavná města i s obyvatelstvem jejich zemí se ocitla v oblasti, kterou musím nazvat sovětskou sférou vlivu, a všechna jsou vystavena nejen té či oné formě sovětského vlivu, ale i vysoké a v mnoha případech rostoucí míře ovládnutí z Moskvy. Jedině Athény - Řecko se vši svou nehynoucí slávou - si mohou svobodně zvolit vlastní budoucnost pod dohledem britských, amerických a francouzských pozorovatelů. Polské vládě ovládané Ruskem se dostalo povzbuzení, aby se neoprávněně zmocnila značných německých území...

Komunistické strany, které byly v těchto východoevropských zemích velice malé, získaly postavení a moc zdaleka převyšující počet jejich členů a všechny se ze všech sil snaží prosadit totalitní vládu. Téměř ve všech případech byl nastolen policejní stát a prozatím nikde, s výjimkou Československa, neexistuje skutečná demokracie..."

Otázky k rozboru:

Jak pojmenoval Churchill hranici, které rozdělila sféry vlivu?

Proč právě v Řecku mohli lidé volit svobodně?

Jakou státní formu mělo poválečné Řecko?

Vyjmenuj města a země, které jsou v projevu zařazeny do sféry ruského vlivu.

Které ze jmenovaných měst se nakonec nedostalo pod vliv Ruska?

Ve které zemi „za oponou“ zbyla v roce 1946 skutečná demokracie?

Kdy se v Československu definitivně dostává KSČ?

Jak je v textu nazýván protiklad demokracie? (Text: se snaží prosadit totalitní vládu/byl nastolen policejní stát)

Jak se v textu nazývá ruský stát?

Víš, jaký byl úplný název ruského státu v letech 1922-1991?

Koho má autor na mysli, když říká „především vítáme styky mezi ruským národem a našimi národy na obou stranách Atlantiku“?

Ke které jmenované zemi má zřejmě autor bližší vztah?

Kdo stál v čele Ruska, USA a Velké Británie v březnu 1946?

Kdo stál v roce 1946 v čele Československa?

Vyznačte na mapě dnešní Evropy hranice, kudy probíhala Železná opona.

TV Dokumenty:

Táta pohraničník

Dostupný z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/tata-pohranicnik/>

Maják

Dostupný z: http://www.youtube.com/watch?v=AdGK_9afJQg

Jak na vás dokumenty působily?

Jaké vidíte rozpory s předchozím příběhem?

Myslíte si, že byly nezaujaté?

Pokud ano, co vás konkrétně zaujalo.

Připomíná vám tento druh dokumentu něco z historie?

Příloha č. 3 – Pracovní list - SSSR

Časovou přímku znázorněte na tabuli. K je dnotlivým letopočtům přiřad'te události.

1917___1922___1924___1939___1941___1942___1945___1946___1950
1953___1956___1961___1968___1980___1985___1986___1989___1991

Tabulka událostí:

vznik SSSR	havárie v Černobylu	smrt Stalina
pád Berlínské zdi	bitva u Stalingradu	nástup Gorbačova
nástup Stalina k moci	hnutí Solidarita v Polsku	pakt Ribentropp-Molotov
invaze do ČSSR	Maďarské povstání	projev ve Fultonu
Korejská válka	VRSR	rozpad SSSR
napadení SSSR Německem	Kubánská krize	dobytí Berlína

Doplňte pojem nebo vysvětlení.

Pojem	Vysvětlení
Pětiletka	
	vytváření družstev
Totalitní stát	
	nápravný (pracovní) tábor v Sovětském svazu
Kolchoz	
	Sovětská tajná policie
Perestrojka	
	jaderná elektrárna na území Ukrajinské SSR
Boševici	
	konflikt mezi „Západem“ a „Východem“

Barevně označte území SSSR v roce 1989

Barevně označte území států pod přímým vlivem SSSR

Vypište státy Varšavské smlouvy.

Vyjmenuj státy, který mi procházela tzv. „Železná opona“.

Seřad'te hlavní představitele Sovětského vazu chronologicky:

- Leonid Iljič Brežněv
- Konstantin Ustinovič Černěnko
- Michail Sergejevič Brežněv
- Vladimír Iljič Lenin
- Jurij Vladimirovič Andropov
- Josif Vissarionovič Stalin
- Nikita Sergejevič Chruščov
- Georgij Maximilianovič Malenkov

Ke jménům připojte odpovídající Charakteristiku

1. RASPUTIN
2. STALIN
3. LENIN
4. GORBAČOV
5. CHRUŠČOV
6. JELCIN

- A) Nástupce Lenina, utužil komunistickou diktaturu
- B) Ruský mnich, který měl velký vliv na carskou rodinu
- C) Jeho politika přinesla kritiku „Kultu osobnosti“
- D) První prezident Ruské federace
- E) Tvůrce Velké říjnové socialistické revoluce
- F) Zahájil „Perestrojku“

Doplňte tabulku.

Pojem	Vysvětlení
Pětiletka	
	vytváření družstev
Totalitní stát	
	nápravný (pracovní) tábor v Sovětském svazu
Kolchoz	
	Sovětská tajná policie
Perestrojka	
	jaderná elektrárna na území Ukrajinské SSR
Boševici	
	konflikt mezi „Západem“ a „Východem“
Kolektivizace	
	první člověk ve vesmíru
Industrializace	
	politický komisař v armádě
Kult osobnosti	

Anotace

Jméno a příjmení:	Jan Zdařil
Katedra:	Katedra společenských věd
Vedoucí práce:	Mgr. David Hampl, PhD.
Rok obhajoby:	2012
Název práce:	Rozpad SSSR a jeho důsledky
Název v angličtině:	The collapse of the USSR and its consequences
Anotace práce:	Práce se zabývá existencí SSSR, příčinami a důsledky jeho rozpadu. Je zde také dán prostor k pedagogické interpretaci.
Klíčová slova:	SSSR, Komunistická strana Sovětského svazu, rozpad, etnický konflikt, perestrojka, Ruská federace
Anotace v angličtině:	The thesis deals with the existence of the USSR, causes and consequences of its collapse. There is also given space for educational interpretation.
Klíčová slova v angličtině:	USSR, Communist Party of the Soviet Union, collapse, ethnic conflict, perestroika, Russian federation

Přílohy vázané v práci:	3
Rozsah práce:	81
Jazyk práce:	Čeština